

AUTORYTARYZM SPOŁECZEŃSTWA POLSKIEGO W 1984 R.

Jadwiga Koralewicz-Zębik

1. Wstęp

Badania, o których piszą autorzy niniejszego opracowania, pozwoliły na powtórne zastanowienie się nad problemem autorytaryzmu w Polsce, problemem badanym poprzednio w 1978 r. Wówczas to wypracowano także skalę autorytaryzmu, całe zaś badanie dotyczyło psychologicznych, osobowościowych orientacji, które według przyjętej koncepcji badawczej próbowano wyjaśnić za pomocą charakteru wykonywanej pracy i miejsca w strukturze społecznej¹. Stąd porównanie wyników badań z lat 1978 i 1984, któremu zostaną poświęcone podrozdziały 5 i 6, dotyczyć będzie, po pierwsze, dynamiki zmian w poziomie autorytaryzmu społeczeństwa polskiego oraz, po drugie, strukturalnych uwarunkowań autorytaryzmu. Badanie z 1978 r., prowadzone metodą wywiadu kwestionariuszowego, nie zawierało pytań dotyczących poglądów politycznych jednostki, natomiast badanie prowadzone w 1984 r. dotyczyło przede wszystkim opinii naszego społeczeństwa na temat wielu kwestii obecnej sytuacji społeczno-politycznej. Dzięki te-

---

¹ Autorami tych badań byli: K. Janicka, J. Koralewicz-Zębik i K.M. Ślomoński. Badania pomyślane były jako zmodyfikowana replikacja badań amerykańskich M. Kohna i jego współpracowników z National Institute of Mental Health w Waszyngtonie. Podstawowe wyniki tych polsko-amerykańskich badań porównawczych opublikowano w artykule K.M. Ślomońskiego, J. Miller i M. Kohna /1981/. Problemowi autorytaryzmu poświęcone są dwa inne opublikowane dotąd artykuły: J. Miller, K.M. Ślomońskiego i R.J. Schoenberga /1981/ oraz J. Koralewicz-Zębik /1985/. Ten ostatni artykuł zawiera jedynie dane dotyczące Polski.

mu możliwe będzie przeprowadzenie analiz, które pokażą związek autorytaryzmu z określonymi poglądami politycznymi. Jednakże analizy te nie mają odniesienia w danych z 1978 r.

2. Co to jest autorytaryzm?

Bogata literatura teoretyczna i ogromna liczba badań prowadzonych nad autorytaryzmem w różnych krajach /niestety nie w Polsce/ w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych zmusza do syntetycznego ujęcia występujących tam koncepcji autorytaryzmu. Nie jest to łatwe, ponieważ w odmiennych pracach podkreśla się nieco inne cechy autorytaryzmu. Jakkolwiek autorzy zawsze powołują się na pracę T. Adorno "The Authoritarian Personality", wydaną w 1950 r., jako na pracę źródłową, to w wielostronnych nad nią dyskusjach socjologowie na ogół odrzucali psychoanalityczną interpretację osobowości autorytarnej. Szczególnie w zakresie mechanizmów kształtowania w osobowości autorytarnej tendencji, których korzenie tkwiły w wczesnym dzieciństwie - w szczególnej roli władczego, surowo karzącego ojca; w braku miłości; represjonowaniu agresji i jej projekcji na świat zewnętrzny.

Pojęcie autorytaryzmu zaczęto potem odnosić nie tyle do głęboko osadzonych potrzeb i dążeń, ile raczej do sposobu widzenia świata, do postaw i przekonań - wzajemnie z sobą powiązanych, mających tendencję do współwystępowania, układających się w określony syndrom /H. Gabennesch, 1972; N. Sanford, 1973/.

Autorytaryzm jest syndromem cech ludzi, którzy żyją i działają w rzeczywistości mało dla nich zrozumiałej, nad którą nie mają kontroli, od której czują się uzależnieni. Odpowiedzią na takie przekonanie o swojej sytuacji w świecie, a jednocześnie

sposobem radzenia sobie z tą sytuacją, jest gotowość do podporządkowania się autorytetom. Jest to też potrzeba oparcia się na sile i mądrości osób, które swoimi wskazówkami i poleceniami ułatwiają im społeczne działanie. Innym sposobem radzenia sobie z zewnętrzną rzeczywistością jest odwoływanie się do zasad, praw i norm, które powinny odznaczać się trwałością i bezwzględnie obowiązywać. Mają one ogromną moc oddziaływania - są bowiem busolą wyznaczającą prawidłowy kierunek postępowania. Sztywne i rygorystyczne traktowanie tych zasad daje poczucie pewności, oddala wahania, a także osobistą odpowiedzialność. W stosunku do osób naruszających te normy oraz w stosunku do tych, które wyznają inne zasady, rodzi się nietolerancja. Ten rodzaj reakcji jest z jednej strony źródłem punitywności, z drugiej zaś etnocentryzmu - podziału na grupy zewnętrzne i wewnętrzne, na swoich, których określa się mianem "my", i obcych, o których mówi się "oni".

Wiele nowszych badań nad autorytaryzmem wskazuje, że uformowanie się autorytarnego widzenia świata, nastawień i postaw wynika z połączenia pewnych charakterystycznych cech jednostki oraz pewnych właściwości porządku społecznego:

1. Jednostkowe, osobowe czynniki ściśle odpowiedzialne za autorytaryzm to: a/ perspektywa poznawcza, która jest konsekwencją wiedzy i wykształcenia, złożoności pracy, rodzaju przyjmowanych i wykonywanych ról, kontaktu z innymi kulturami itp.; b/ lęk i niepokój społeczny - powstałe w wyniku długotrwałej frustracji, pod wpływem nierozwiązanych wewnętrznych konfliktów i napięć na tle społecznej sytuacji jednostki;

2. Porządek społeczny to przede wszystkim porządek instytucjonalny, któremu podlega jednostka. Należą do niego: instytucja

rodziny, pracy, Kościoła, państwa itp.

Fewne specyficzne cechy tych instytucji mają szczególną własność kreowania autorytarnego wizerunku świata: Instytucje pracy np., w których jednostka wykonuje jedynie polecenia, oczekuje dokładnych wskazówek postępowania, kiedy pozbawiona jest samodzielności decyzji i zdjęta jest z niej odpowiedzialność za to, co robi, sprzyja autorytarnym tendencjom u osób tam zatrudnionych. Podobnie pewne typy państwa - oparte na monocentrycznej władzy i scentralizowanych strukturach, odwołujące się do nadrzędności normatywnego, ideologicznego ładu, który stanowić ma wiodący czynnik porządkujący rzeczywistość i kierujący postępowaniem ludzi - wytwarzają u swoich obywateli postawy autorytarne.

3. Podstawowe ustalenia dotyczące autorytaryzmu płynące z analizy danych z 1978 r.

Analiza wyników badań prowadzonych w 1978 r. wykazała, że podobnie jak w innych krajach, również i w Polsce autorytaryzm jest systemem przekonań i postaw, charakteryzującym ludzi z niższym wykształceniem. Analiza regresji obrazująca związek autorytaryzmu z wykształceniem, miejscem wychowania, wykształceniem ojca, wiekiem i pozycją społeczno-zawodową pokazała, że autorytaryzm związany jest najsilniej z wykształceniem, przy kontroli wszystkich pozostałych zmiennych strukturalnych. Okazało się też, że poziom inteligencji jednostki w jeszcze silniejszym stopniu wpływa na jej autorytaryzm². Zarówno wysokość formalnego wykształ-

---

² Używam tu dobrze znanego terminu - poziom inteligencji. W badaniach w 1978 r. nie posługiwaliśmy się jednak żadnym ze znanych testów mierzących IQ. Za pomocą wielu wskaźników zbudowana została skala mierząca elastyczność intelektualną /intellectual flexibility/. Nazwa ta odnosi się do dyspozycji intelektualnych, które mają szczególne znaczenie dla rozwoju człowieka, jego adaptacji do nowych sytuacji i radzenia sobie w skomplikowanych sytuacjach.

czenia, jak i poziom inteligencji są ważnymi czynnikami kształtującymi perspektywę poznawczą jednostki, która wydaje się w przemożny sposób określać jej autorytaryzm. Analiza prowadzona wśród inteligencji /kategorii osób z wyższym wykształceniem/ i wśród robotników wykwalifikowanych wskazuje, że nieco inne czynniki decydują o autorytaryzmie tych dwu grup społecznych. Wśród osób z wyższym wykształceniem, a więc przy tym samym poziomie wykształcenia, bardziej autorytarne są te osoby, które są mniej od innych inteligentne. Jest to cecha najważniejsza, w najsilniejszym stopniu odpowiedzialna za autorytaryzm tej najwyższej wykształconej grupy osób. Drugim czynnikiem wzmacniającym jej autorytaryzm jest wysoki poziom lęku, zagrożenia i frustracji. Trzecim czynnikiem jest pochodzenie społeczne, a przede wszystkim niski poziom wykształcenia rodziców /ojca/. Czwartym czynnikiem, który sprzyja autorytaryzmowi wśród tej grupy osób, jest starszy wiek. Podobnie jak i w całej zbiorowości, osoby starsze są bardziej autorytarne /przy kontroli innych społecznych cech/.

Można więc przypuszczać, że obniżenie poziomu autorytaryzmu inteligencji polskiej może dokonać się przez poszerzenie perspektywy poznawczej, zmniejszenie frustracji i zagrożenia, zmianę struktury pochodzenia oraz jej odmłodzenie.

Szczególnie godny podkreślenia jest fakt, że silniejsze objawy niepokoju czy lęku podwyższają autorytaryzm jedynie wśród kategorii społecznej inteligencji. We wszystkich innych kategoriach społecznych autorytaryzm jest negatywnie skorelowany z lękiem.

Robotnicy charakteryzowali się w 1978 r. wysokim poziomem autorytaryzmu, a o jego zmienności decydowało przede wszystkim wykształcenie, a także poziom intelektualny poszczególnych osób, czyli tak, jak wśród inteligencji, perspektywa poznawcza. Drugim,

co do siły wpływu, czynnikiem było pochodzenie terytorialne. Robotnicy wychowani na wsi i w małych miasteczkach byli bardziej autorytarni. Po trzecie, autorytaryzm robotników wyznaczała ich sytuacja pracy, głównie stopień podległości zawodowej. Robotnicy ściśle kierowani i mało samodzielni w swojej pracy byli też bardziej autorytarni. Po czwarte, autorytaryzm robotników był określony przez ich wiek.

Można więc powiedzieć, że robotnicy wyżej wykształceni, bardziej inteligentni, wychowani w dużym mieście, wykonujący pracę bardziej samodzielną, a także młodsi wiekiem byli mniej autorytarni /powyższe ustalenia pochodzą z pracy J. Koralewicz-Zębik, 1985a/.

4. Polska skala autorytaryzmu

Badania prowadzone w 1978 r. pozwoliły na zbudowanie skali autorytaryzmu charakterystycznej dla społeczeństwa polskiego. Badania te pomyślane były jako zmodyfikowana replikacja badań amerykańskich. Kwestionariusz zawierał m.in. 57 stwierdzeń, które w wyniku analizy czynnikowej /exploratory factor analysis/ utworzyły kilka skal charakteryzujących psychologiczne orientacje jednostki, w tym także, skalę autorytaryzmu. Polska skala autorytaryzmu składała się z ośmiu stwierdzeń /K.M. Słomczyński, J. Miller, M.L. Kohn, 1981/. Wśród nich pięć "najmocniejszych" wskaźników autorytaryzmu dotyczyło stosunku jednostki do różnego typu autorytetów - rodziców, ekspertów, kierowników w pracy, władzy /ta ostatnia bez dodatkowych określeń kojarzy się na ogół z władzą polityczną/.

W tym stosunku do autorytetów dojrzeć można zapotrzebowanie

na podporządkowanie się innym, chęć oparcia swojego działania na wskazówkach i poleceniach tych osób, które z tytułu pozycji i kompetencji pełnić mają rolę przywódców i przewodników. Wiodoczną jest też skłonność do obdarzania ich zaufaniem i szacunkiem. Posiadają one bowiem odpowiednią wiedzę, a ich wybory są słuszne, można się więc zdać na ich decyzje, które powinny być konsekwentnie realizowane. Przypisuje się bowiem autorytetom prawo do bycia surowym i wymagającym. Ta potrzeba oparcia się na autorytecie powiązana jest z tradycyjalnym i konserwatywnym myśleniem oraz z rygoryzmem prawnym.

W badaniach przeprowadzonych w 1984 r. przedstawiono badany do oceny te same stwierdzenia, które weszły w skład skali autorytaryzmu utworzonej w 1978 r. Jedno stwierdzenie zostało odrzucone w wyniku próbnego przetestowania tych stwierdzeń. Nie było ono zrozumiałe wśród ludności wiejskiej, której nie badano w 1978 r.³ Analiza czynnikowa /exploratory factor analysis/ wykazała, że tak jak w roku 1978, tak i w roku 1984 stwierdzenia te łączą się wyraźnie w jeden syndrom /tab. 1/.

5. Porównanie wyników badań nad autorytaryzmem z lat 1978

1984

Skoro autorytaryzm jest przede wszystkim uzależniony od perspektywy poznawczej jednostki, to można założyć, że doświadczenia ludzi w latach osiemdziesiątych przyczyniły się do poszerzenia tej perspektywy. Wielostronnie uwarunkowany efekt tych

---

³ Do skali autorytaryzmu w 1984 r. nie weszło następujące pytanie z polskiej skali autorytaryzmu z 1978 r.: "Z którym z tych dwu zdań Pan się zgadza? 1. Każdy czyn zgodny z prawem jest właściwy, 2. Są czyny zgodne z prawem, które nie są właściwe." Skala odpowiedzi: 1. zgadzam się, 2. nie zgadzam się.

Tabela 1. Skala autorytaryzmu /na podstawie exploratory factor analysis/. Cała próba reprezentacyjna 1984 r. N=1832

Stwierdzenia, które weszły w skład skali autorytaryzmu	Wartość ładunków czynnikowych
Najważniejszą rzeczą, której trzeba uczyć dzieci, jest całkowite posłuszeństwo wobec rodziców	0,643
Zawsze powinno się okazywać szacunek tym, którzy sprawują władzę	0,748
W tym skomplikowanym świecie jedynym sposobem na to, żeby wiedzieć co robić, jest zdać się na specjalistów i doradców	0,607
Każdy dobry kierownik, aby uzyskać uznanie i posłuch, powinien być surowy i wymagający wobec ludzi, którzy mu podlegają	0,634
Każdy powinien być posłuszny wobec swoich zwierzchników niezależnie od tego, czy jest przekonany o ich racji	0,706
Żaden przyzwoity mężczyzna nie może szanować kobiety, która przed małżeństwem nawiązała stosunki seksualne	0,475
Niedobrze jest robić cokolwiek w inny sposób, niż robiły to poprzednie pokolenia	0,462

Tabela 2. Akceptacja stwierdzeń-wskaźników autorytaryzmu w latach 1978 i 1984 /w %/
oraz poziom istotności różnic między średnimi /miejskie próby mężczyzn
pracujących poza rolnictwem/

Treść stwierdzeń	Rok N	Skala akceptacji stwierdzenia			Współczynniki istotności różnic t-Studenta między średnimi arytmetycznymi w latach 1978 i 1984
		zdecydowanie się zgadzam i raczej się zgadzam 1 + 2	częściowo się zgadzam 3	raczej się nie zgadzam i zdecydowanie się nie zgadzam 4 + 5	
Najważniejszą rzeczą, którą trzeba uczyć dzieci, jest całkowite posłuszeństwo wobec rodziców	1978 N=1538=100%	63,8	16,2	20,0	-5,37 p ≤ 0,01
	1984 N=604=100%	74,5	19,1	6,4	
Zawsze powinno się okazać szacunek tym, którzy sprawują władzę	1978 N=1533=100%	66,0	15,2	18,8	5,09 p ≤ 0,01
	1984 N=602=100%	52,7	29,9	17,4	
W tym skomplikowanym świecie jedynym sposobem na to, żeby wiedzieć co zrobić, jest zdać się na specjalistów i doradców	1978 N=1519=100%	49,2	17,5	33,3	0,60 nieistotny statystycznie
	1984 N=598=100%	41,2	30,2	28,6	
Każdy dobry kierownik, aby uzyskać uznanie i posłuch, powinien być surowy i wymagający wobec ludzi, którzy mu podlegają	1978 N=1542=100%	47,5	18,2	34,2	-2,73 p ≤ 0,01
	1984 N=601=100%	50,7	28,3	21,0	
Każdy powinien być posłuszny wobec swoich zwierzchników niezależnie od tego, czy jest przekonany o ich racji	1978 N=1542=100%	47,1	20,8	32,2	6,84 p ≤ 0,01
	1984 N=602=100%	28,8	30,7	40,5	
Żaden przyzwoity mężczyzna nie może szanować kobiety, która przed małżeństwem nawiązała stosunki seksualne	1978 N=1515=100%	22,9	17,2	59,9	6,64 p ≤ 0,01
	1984 N=598=100%	9,9	16,4	73,7	
Niedobrze jest robić cokolwiek w inny sposób, niż robiły to poprzednie pokolenia	1978 N=1508=100%	22,8	19,3	57,9	1,60 nieistotny statystycznie
	1984 N=595=100%	13,1	30,9	56,0	

Uwaga: Współczynnik istotności różnic t-Studenta obliczono posługując się pełnym rozkładem odpowiedzi według pięciostopniowej skali od 1 - "zdecydowanie się zgadzam" do 5 - "zdecydowanie się nie zgadzam".

doświadczeń polega na podwyższaniu poziomu organizacji struktur poznawczych. Oznacza to zwiększenie umiejętności myślenia o sprawach społecznych z użyciem większej liczby abstrakcyjnych pojęć, z odkrywaniem prawidłowości i odwoływaniem się do ogólnych mechanizmów rządzących życiem społecznym. Oznacza to widzenie rzeczywistości społecznej w jej większej złożoności, postrzeganie wzajemnego uwarunkowania różnych sfer życia, a także międzygrupowych zależności i powiązań. Oznacza to także zobaczenie swej własnej sytuacji na tle funkcjonowania całego społeczeństwa.

Podwyższenie umiejętności analizy faktów społecznych i poszerzenie horyzontów poznawczych, uczynienie widocznym tego, co "niewidoczne", posiadanie bardziej realistycznej koncepcji natury faktów społecznych zwykle daje większą kontrolę nad rzeczywistością społeczną. Można więc oczekiwać, że w roku 1984 autorytaryzm społeczeństwa polskiego będzie mniejszy.

Różnice w natężeniu autorytarnych tendencji w społeczeństwie polskim w 1978 i 1984 r. zostaną pokazane przez porównanie społecznego zasięgu akceptacji stwierdzeń wchodzących w skład skali autorytaryzmu /tab. 2/⁴.

Należy zaznaczyć, że dane z roku 1984 nie dotyczą całej przebadanej przez nas próby. W celu porównania wyników badań w dwu okresach czasowych należało wybrać taką grupę osób, która charakteryzowałaby się podobnymi cechami strukturalnymi, jak pró-

---

⁴ W badaniach posługiwano się pięciostopniową skalą, zaczynającą się silną afirmacją w postaci "zdecydowanie się zgadzam" i kończącą się silną negacją "zdecydowanie się nie zgadzam". W tabeli 2 i 3 połączono silniejszą i słabszą afirmację /pierwszy stopień skali/. Drugim stopniem skali była częściowa zgoda i częściowa niezgoda z określonym stwierdzeniem. Trzeci stopień utworzono z połączenia silnej i słabszej negacji. W efekcie sprowadzono więc pięciostopniową skalę do trzystopniowej.

ba badana w 1978 r.: mężczyźni, pracujący zawodowo poza rolnictwem, mieszkający w mieście, w wieku 18-65 lat. W próbie z roku 1984 było 610 takich osób.

Dane z 1978 i 1984 r. zawarte w tabeli 2 pokazują, że obecnie mniej osób jest skłonnych akceptować stwierdzenia wchodzące w skład skali autorytaryzmu. Różnice nie są jednak zbyt duże /ok. 10%/ . Zdecydowanie mniej osób /ok. 20%/ akceptuje obecnie normę bezkrytycznego posłuszeństwa wobec swoich zwierzchników. Natomiast norma bezwzględного posłuszeństwa dzieci wobec rodziców, która już poprzednio, była uznana przez największą liczbę osób za najważniejszą, teraz zyskała jeszcze większą liczbę zwolenników /63,8% w 1978 r., 74,5% w 1984 r./ . Jednakże tabela 3 /w której porównano procent osób akceptujących poszczególne stwierdzenia w 1978 i 1984 r. w kategoriach wykształcenia najwyższego i najniższego/ pokazuje, że wśród osób z wyższym wykształceniem nastąpił przyrost o 29 punktów procentowych. Wśród osób z wykształceniem podstawowym /ukończonym i nieukończonym/ nastąpił przyrost o 5 punktów procentowych co mieści się w granicach błędu pomiaru.

Uważne przyjrzenie się tabeli 3 pozwala dojść do wniosku, że cztery pierwsze stwierdzenia - wskaźniki autorytaryzmu - mają wśród osób z wyższym wykształceniem więcej niż w 1978 r. zwolenników. Trzy ostatnie zaś tyle samo /por. wyniki testu istotności różnic między średnimi/. Natomiast w grupie osób o niskim poziomie wykształcenia odpowiednie procenty znacznie obecnie zmalały. Bardzo wyraźne w 1978 r. różnice w rozkładach procentowych między grupami osób wysoko i nisko wykształconych obecnie są o wie-

Polacy '84 : dynamika konfliktu i konsensusu : raport z badań. Cz. 1. Społeczne wymiary
 Tabela 3. Akceptacja stwierdzeń-wskaźnik autoritaryzmu w 1978 i 1984 roku w kategoriach wykształcenia podstawowego i wyższego /w %/ oraz poziom istotności różnic między średnimi /miejskie próby mężczyzn pracujących poza rolnictwem/. 1978 r. N=1550=100%, 1984 r. N=610=100%

Treść stwierdzeń	Rok	Zgadzam się 1 + 2		Częściowo się zgadzam, częściowo nie 3		Nie zgadzam się 4 + 5		Współczynniki istotności różnic t-Studenta między średnimi arytmetycznymi w latach 1978 i 1984	
		Wykształce- nie niepełne podstawowe i podstawowe	Wykształce- nie wyższe	Wykształce- nie niepełne podstawowe i podstawowe	Wykształce- nie wyższe	Wykształce- nie niepełne podstawowe i podstawowe	Wykształce- nie wyższe	Wykształce- nie niepełne pod- stawowe i pod- stawowe	Wykształce- nie wyższe
Najważniejszą rzeczą, której trzeba uczyć dzieci, jest całkowite posłuszeństwo wobec rodziców	1978	83,8	28,4	8,3	27,9	7,8	43,0	-1,74	-5,81
	1984	88,2	57,4	10,0	31,5	1,8	11,2	nieistotny sta- tystycznie	$p \leq 0,01$
Zawsze powinno się okazywać szacunek tym, którzy sprawują władzę	1978	79,6	40,2	11,7	25,0	8,7	34,0	4,43	-2,17
	1984	57,6	47,2	31,5	35,2	10,8	17,6	$p \leq 0,01$	$p \leq 0,05$
W tym skomplikowanym świecie jedynym sposobem na to, żeby wiedzieć co robić, jest zdać się na specjalistów i doradców	1978	69,3	28,7	15,0	24,8	15,7	46,5	2,46	-2,53
	1984	52,8	30,5	25,9	41,7	21,3	27,7	$p \leq 0,01$	$p \leq 0,01$
Każdy dobry kierownik, aby uzyskać uznanie i posłuch, powinien być surowy i wymagający wobec ludzi, którzy mu podlegają	1978	64,8	26,6	15,5	23,2	19,8	50,2	0,51	-3,80
	1984	60,9	36,1	23,6	39,8	15,4	24,0	nieistotny statystycznie	$p \leq 0,01$
Każdy powinien być posłuszny wobec swoich zwierzchników niezależnie od tego, czy jest przekonany o ich racji	1978	63,2	31,9	17,0	18,1	19,8	50,0	5,95	-1,14
	1984	32,4	26,8	26,1	37,0	41,4	36,0	$p \leq 0,01$	nieistotny statystycz- nie
Żaden przyzwoity mężczyzna nie może szanować kobiety, która przed małżeństwem nie wiązała stosunki seksualne	1978	32,2	8,4	21,5	14,4	46,5	72,0	4,18	-0,15
	1984	17,3	9,9	13,6	16,4	69,1	73,7	$p \leq 0,01$	nieistotny statystycz- nie
Niedobrze jest robić cokolwiek w inny sposób, niż robiły to poprzednie po- kolenia	1978	27,3	11,1	27,9	8,5	44,8	80,4	2,36	-1,84
	1984	19,3	13,1	27,5	30,9	53,2	56,0	$p \leq 0,01$	nieistotny statystycz- nie

Uwaga: Współczynnik istotności różnic t-Studenta obliczono posługując się pełnym składem odpowiedzi według pięciostopniowej skali od 1 - "zdecydowanie się zgadzam" do 5 - "zdecydowanie się nie zgadzam".

Polacy '84 : dynamika konfliktu i konsensusu : raport z badań. Cz. 1, Społeczne wymiary kryzysu i konfliktu. Red.: W.Adamski, K.Jasiewicz, A.Rychard. Warszawa 1986

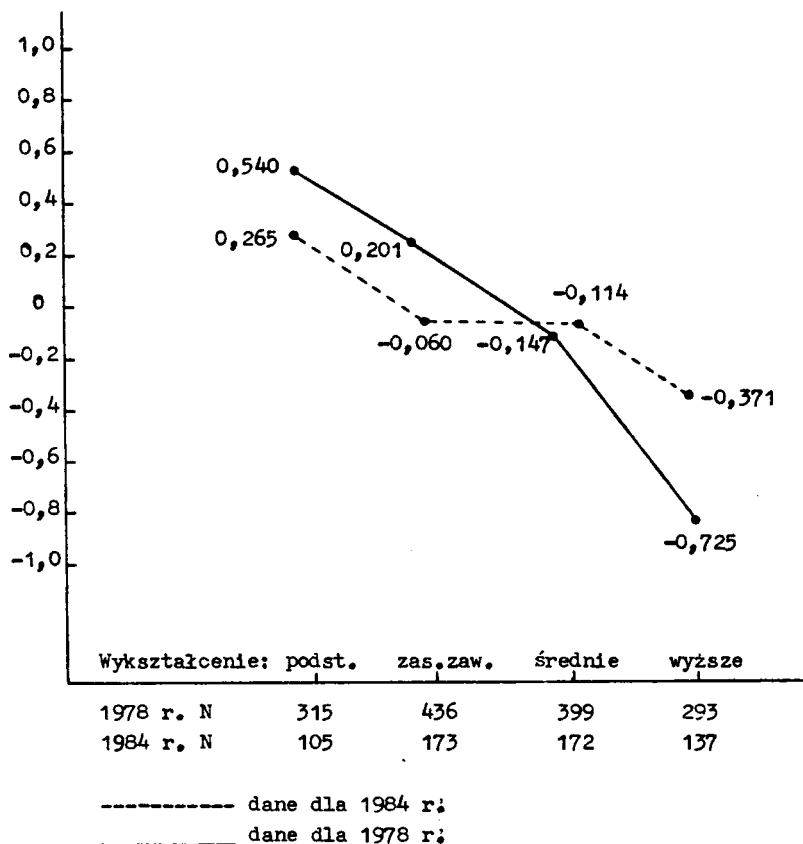
le mniejsze, chociaż w dalszym ciągu utrzymuje się przewaga zwolenników autorytarnych opinii wśród osób niżej wykształconych. Dane z tabeli 3 nasuwają hipotezę o znacznym spadku autorytaryzmu wśród osób z niższym wykształceniem i pewnym wzroście autorytaryzmu wśród osób z wyższym wykształceniem. Sprawdzenie tej hipotezy wymaga przejścia do bardziej syntetycznego wskaźnika autorytaryzmu.

Dane uzyskane w badaniu z 1978 r. oraz osobno dane pochodzące z 1984 r. /lecz tylko dotyczące odpowiednio dobranej 610-osobowej zbiorowości/, mówiące o akceptacji siedmiu stwierdzeń, poddano analizie czynnikowej. Stopień akceptacji stwierdzeń był wyrażony przez respondentów na pięciopunktowej skali.

Ładunki czynnikowe charakteryzujące poszczególne stwierdzenia są znacząco wysokie zarówno w zbiorowości z 1978 r., jak i w zbiorowości z 1984 r. /tab. 4/. Wszystkie stwierdzenia włączono więc do skali autorytaryzmu. Następnie w dwu próbach osobno obliczono dla każdego badanego jego indywidualny "udział" w syndromie autorytaryzmu. Dokonano tego, przypisując każdemu z nich odchylenie jego indywidualnego ładunku czynnikowego od średniej w całej badanej próbie. Wartość tego odchylenia zamyka się w granicach od -1 do +1. Wartość 0 oznacza, że wielkość ładunku czynnikowego danego respondenta równa jest wielkości średniej w badanej próbie.

W każdej z dwu populacji /z 1978 i 1984 r./ wyodrębniono cztery takie same kategorie wykształcenia, a następnie obliczono dla nich średnie wartości ładunków czynnikowych skali autorytaryzmu. Dane te ilustruje rysunek 1:

Wartości skali

Rysunek 1. Poziom autorytaryzmu w kategoriach wykształcenia. Porównanie danych z lat 1978 i 1984 /miejskie próby mężczyzn pracujących zawodowo poza rolnictwem/. Wartości liczbowe na rysunku to średnie arytmetyczne obliczone dla poszczególnych kategorii wykształcenia na skali autorytaryzmu.

Tabela 4. Porównanie wartości ładunków czynnikowych dotyczących stwierdzeń - elementów skali autorytaryzmu w roku 1978 i 1984 /na podstawie exploratory factor analysis/ /miejskie próby mężczyzn pracujących poza rolnictwem/

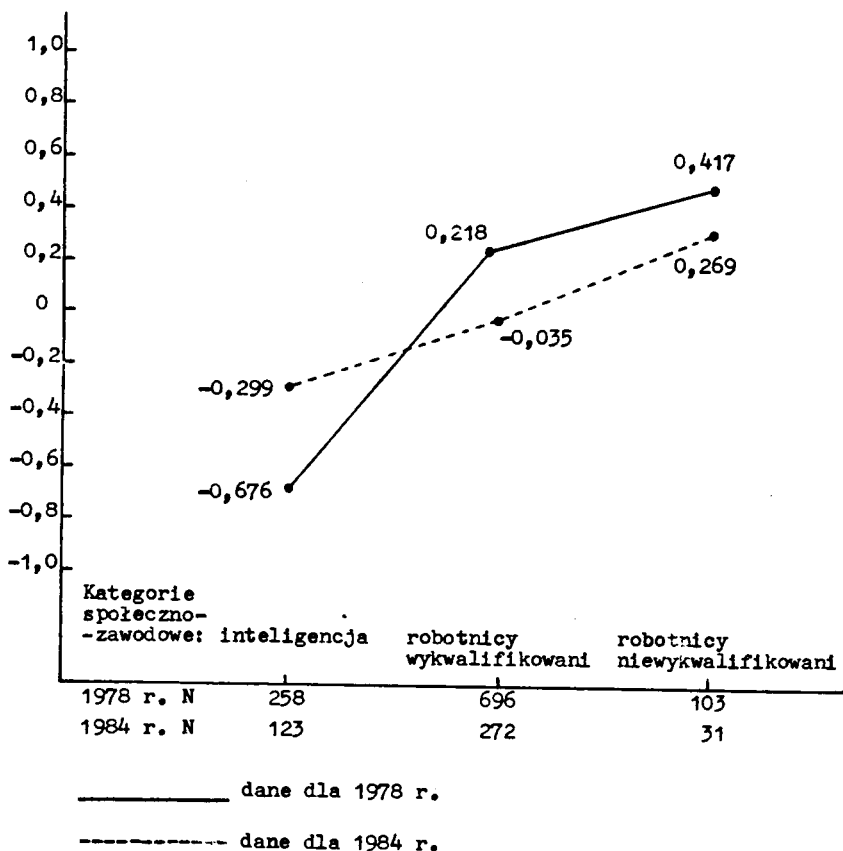
Stwierdzenia - elementy skali autorytaryzmu	Wartości ładunków czynnikowych	
	1978 r. N=1444	1984 r. N=587
Najważniejszą rzeczą, której trzeba uczyć dzieci, jest całkowite posłuszeństwo wobec rodziców	0,729	0,637
Zawsze powinno się okazywać szacunek tym, którzy sprawują władzę	0,692	0,741
W tym skomplikowanym świecie jedynym sposobem na to, żeby wiedzieć co robić, jest zdać się na specjalistów i doradców	0,599	0,543
Każdy dobry kierownik, aby uzyskać uznanie i posłuch, powinien być surowy i wymagający wobec ludzi, którzy mu podlegają	0,655	0,629
Każdy powinien być posłuszny wobec swoich zwierzchników niezależnie od tego, czy jest przekonany o ich racji	0,629	0,653
Żaden przyzwoity mężczyzna nie może szanować kobiety, która przed małżeństwem nawiązała stosunki seksualne	0,542	0,377
Niedobrze jest robić cokolwiek w inny sposób, niż robiły to poprzednie pokolenia	0,538	0,441

Rysunek ten pokazuje wyraźnie, że dystans na skalach autorytaryzmu między wysoko i nisko wykształconymi grupami został w ciągu ostatnich 6 lat znacznie zmniejszony. Zarówno w kategoriach z podstawowym, jak i zasadniczym zawodowym wykształceniem autorytaryzm wyraźnie zmalał, w kategorii osób z wykształceniem średnim nie nastąpiły widoczne zmiany, natomiast bardzo wzrósł autorytaryzm wśród osób z wyższym wykształceniem, bardziej, niż można było przypuszczać na podstawie rozkładów procentowych w tabeli 3. Wynika to najprawdopodobniej z tego, że w tabeli 3 posłużono się uproszczoną skalą 3-stopniową, dodając do siebie odpowiedzi: "zdecydowanie się zgadzam" i "raczej się zgadzam" z jednej strony oraz "zdecydowanie się nie zgadzam" i "raczej się nie zgadzam" z drugiej strony, podczas kiedy do analizy czynnikowej użyto odpowiedzi, które badani umieścili na pięciostopniowej skali.

Na podstawie rysunku 1 można także postawić hipotezę, że w 1984 r. zmalał też dystans na skali autorytaryzmu między inteligencją a robotnikami /ze względu na odmienny poziom wykształcenia tych kategorii/. Sprawdziliśmy to przypuszczenie, wybierając w każdej z dwu prób po trzy kategorie społeczno-zawodowe /wg "Społecznej klasyfikacji zawodów", 1978/: tzn. 1/ inteligencję /wyższe kadry kierownicze i specjaliści/, 2/ robotników wykwalfikowanych i 3/ robotników niewykwalfikowanych /łącznie z półwykwalfikowanymi/.

Rysunek 2 pokazuje średnie wartości na skali autorytaryzmu w tych trzech kategoriach społeczno-zawodowych w latach 1978 i 1984. Widać na nim wyraźnie, że "względny przyrost" autorytaryz-

Wartosci skali

Rysunek 2. Poziom autorytaryzmu inteligencji, robotników wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych. Porównanie danych z lat 1978 i 1984 /miejskie próby mężczyzn pracujących poza rolnictwem/. Wartości liczbowe na rysunku to średnie arytmetyczne obliczone dla poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych na skali autorytaryzmu.

mu wśród inteligencji jest nawet większy niż "względny spadek" autorytaryzmu wśród robotników. Tak więc hipoteza o zmniejszeniu się autorytaryzmu społeczeństwa polskiego potwierdziła się tylko w odniesieniu do robotników /porównanie nie dotyczyło chłopów, ponieważ w próbie z 1978 r. nie było tej kategorii/:

Jak wytłumaczyć te zmiany? Pisałam na początku tego rozdziału, że większa wiedza o życiu społecznym zmniejsza lęk przed nim: To, co znane, daje się lepiej opanować, kontrolować i jest mniej zagrażające. Nieznane jest jednym z podstawowych źródeł lęku /A. Kępiński, 1977, s. 218/. Jednakże wyższa wiedza na temat mechanizmów życia społecznego zdaje się zwiększać, a nie zmniejszać poziom lęku, frustracji i zagrożenia. Dotyczy to przede wszystkim inteligencji polskiej. Inne badania reprezentacyjne przeprowadzone w latach 1983-1984 pokazują bowiem, że osoby należące do inteligencji mają większe poczucie dyskomfortu psychicznego w postaci wzrostu niepokoju i obniżenia nastroju /którego wskaźnikiem jest m.in. poczucie bezsilności i przygnębienia/ wobec nie akceptowanego porządku społecznego aniżeli robotnicy. Wyraźne postrzeżenie braku demokracji i praworządności, działania nielegitymizowanych czynników powodzenia życiowego, różnych form niesprawiedliwości społecznej /a szczególnie nie akceptowanych kryteriów nagradzania za pracę/ jest znacząco silniej skorelowane z nerwicowymi reakcjami w kategorii inteligencji, a słabo lub w ogóle nie jest powiązane z takimi reakcjami u robotników /Koralewicz-Zębik, 1985b/:

Już w 1978 r. inteligencja nasza miała wyższy poziom niepokoju i niższy poziom wiary w siebie w porównaniu z robotnikami. Wydaje się, że jesteśmy jednym z niewielu krajów, jeśli nie jedynym, gdzie występuje pozytywna korelacja między poziomem wykształ-

czenia i poziomem niepokoju, negatywna zaś między wykształceniem a wiarą w siebie /K.M. Słomczyński, J. Miller, M.L. Kohn, 1981/. Porównanie danych z lat 1978 i 1984 dotyczących poczucia przygnębienia i poczucia bezsilności wskazuje, że poczucie takie jest znacznie silniejsze w 1984 r., szczególnie u inteligencji⁵.

Jak pisałam poprzednio, wyższy poziom nerwicowych zaburzeń - nasilony niepokój i obniżony nastrój - był dodatnio skorelowany z autorytaryzmem jedynie u inteligencji /u robotników korelacja była ujemna/⁶. Wydaje się więc, że to właśnie zwiększenie poczucia bezsilności i niezadowolenia przyczyniło się do wzrostu autorytaryzmu inteligencji. Szersza perspektywa poznawcza /którą inteligencja syskuje wraz ze wzrostem wykształcenia/ decyduje głównie o niższym autorytaryzmie tej kategorii /w porównaniu z robotnikami/. Jednakże podwyższenie się w 1985 r. poczucia frustracji spowodowało być może coś, co psychologowie nazywają regresją. Regresja jest znaną reakcją nerwicową, polegającą na cofnięciu pewnych umiejętności. Wzrost autorytaryzmu inteligencji o

---

⁵ Poczucie bezsilności oraz poczucie przygnębienia to dwa elementy skali, która w języku angielskim nosiła nazwę "Anxiety", w badaniach polskich zaś "Lęku i nastroju". Badanych pytano m.in. "Jak często czuje się Pan przygnębiony?" oraz "Jak często czuje się Pan bezsilny, gdy chce Pan osiągnąć coś, na czym Panu szczególnie zależy?". Badanym przedstawiono 5-stopniową skalę odpowiedzi: 1. zawsze; 2. bardzo często i często; 3. od czasu do czasu; 4. bardzo rzadko i rzadko; 5. nigdy /por. J. Koralewicz-Zębik, 1985c/. W 1978 r. poczucie bezsilności odczuwało zawsze i bardzo często 16,5%, obecnie 27,8%, natomiast bardzo rzadko lub nigdy nie czuło się bezsilnych w 1978 r. 47% badanych; a obecnie tylko 30,3% /J. Koralewicz-Zębik, 1985b/.

⁶ Na temat mechanizmu wzajemnego związku autorytaryzmu z lękiem wśród inteligencji i robotników pisałam w przygotowywanej do druku rozprawie habilitacyjnej, a także w artykule, który ukazał się ostatnio w "Przeglądzie Socjologicznym" /por. J. Koralewicz-Zębik, 1985c/.

podłożu nerwicowym można uznać za formę regresji.

Poziom wykształcenia inteligencji nie obniżył się bowiem. Podobnie nie uległy zmianie inne czynniki strukturalne, które w tej kategorii wpływają na autorytaryzm - nie zmieniło się znacząco pochodzenie społeczne, nie zmienił się średni wiek tej kategorii. Można więc z dużym prawdopodobieństwem założyć, że to głównie podwyższenie poziomu frustracji tej warstwy spowodowało podwyższenie się poziomu autorytaryzmu.

Inna hipoteza tłumacząca wzrost autorytaryzmu inteligencji w roku 1984 pozostaje w związku z twierdzeniem o pogłębieniu się podziału tej kategorii społecznej na dwie grupy, odmiennie usytuowane w systemie polityczno-organizacyjnym, charakteryzujące się także odmiennymi postawami politycznymi /por. "Polacy 80", "Polacy 81", "Nierówność w świadomości społecznej"/. Połączenie trzech cech - pełnienie stanowiska kierowniczego, przynależność do PZPR oraz do branżowych związków zawodowych /w latach 1980-1981/ - charakteryzuje jedną z tych grup, której członkowie zarówno w wielu wymiarach obiektywnego zróżnicowania, jak i w subiektywnym postrzeganiu rzeczywistości oraz w swych postawach i wartościach różnią się od pozostałej części inteligencji. Na zasadzie kontradylkoryjności drugą grupę w ramach inteligencji tworzą osoby, które nie pełnią stanowisk kierowniczych, należały do "Solidarności" oraz są bezpartyjne.

Sprawdziliśmy więc, czy tak wydzielone grupy różnią się poziomem autorytaryzmu. Być może jest bowiem tak, że autorytaryzm jednej z tych grup jest bardzo wysoki, drugiej zaś znacznie niższy, a średnia wartości na skali autorytaryzmu /wyższa niż w 1978 r./ wynika jedynie z nasilenia się autorytaryzmu w jednej z tych grup. Odpowiednie dane mówią wprawdzie o dużej rozpiętoś-

ci między tymi obydwoma grupami w poziomie autorytaryzmu: średnia wartość na skali autorytaryzmu dla grupy osób na stanowiskach kierowniczych, członków PZPR i byłych branżowych związków zawodowych, jest dużo wyższa $-0,026/$ od grupy złożonej z niekierowników, bezpartyjnych, członków "Solidarności", której odpowiednia średnia równa się $-0,421$. Być może należałoby tu wprowadzić pojęcie tzw. lewicowego i prawicowego autorytaryzmu. Brak odpowiednich danych nie pozwala na szersze rozwinięcie tego zagadnienia.

Tak więc teza o rozwarstwieniu inteligencji znajduje potwierdzenie także w odniesieniu do poziomu autorytaryzmu. Autorytaryzm partyjnych kierowników, którzy należeli do branżowych związków zawodowych, w kategorii inteligencji jest dokładnie taki sam, jak robotników wykwalifikowanych $-0,035/$ i kategorii z zasadniczym zawodowym wykształceniem $-0,060/$. Można by więc znowu rzec, że afiliacje polityczno-organizacyjne redukują niejako wpływ stosunkowo wyższego wykształcenia i poziomu intelektualnego na autorytaryzm inteligencji.

U robotników obniżenie się poziomu autorytaryzmu spowodowane jest prawdopodobnie poszerzeniem się ich perspektywy poznawczej w latach osiemdziesiątych. Frustracja, której doznali robotnicy, nie zdołała zniweczyć wpływu ich nowej wiedzy i rozwoju świadomości narosłych pod wpływem doświadczeń ostatnich lat. Robotnicy są mniej skłonni szukać oparcia w swoim codziennym życiu u tych, którzy sprawują władzę, są mniej konserwatywni, bardziej samodzielni i otwarci na nowy typ doświadczeń. Są bardziej

przygotowani do rozwiązywania zadań życiowych na podstawie własnego sądu, bardziej odporni na manipulacje, są bowiem mniej autorytarni.

6. Autorytaryzm a społeczna charakterystyka badanych

W następnych częściach tego opracowania wykorzystywać będą dane pochodzące z całej badanej próby, w skład której weszły także kobiety, osoby nie pracujące, uczące się, rolnicy, osoby zamieszkujące na wsi. Tak więc, społeczna charakterystyka grup różniących się poziomem autorytaryzmu może być znacznie pełniejsza w porównaniu z badaniami z 1978 r. /w których badano mężczyzn pracujących zawodowo poza rolnictwem, zamieszkających w mieście/.

Ponadto w roku 1984 można prześledzić wpływ przynależności do związków zawodowych w latach 1980-1981 oraz do nowych związków zawodowych.

Analizie czynnikowej poddano odpowiedzi na siedem pytań dotyczących autorytaryzmu w całej badanej populacji /tab. 1/. Utworzona skala posłużyła do wielu analiz statystycznych, których celem było pokazanie związku między autorytaryzmem a społeczną charakterystyką jednostki, a także związku między autorytaryzmem a jej poglądami politycznymi. Poniżej zostanie pokazany pierwszy rodzaj związku, tzn. między autorytaryzmem a cechami społecznymi jednostki.

Tabela 5 zawiera współczynniki korelacji r Pearsona obliczone dla autorytaryzmu i różnych cech społecznych jednostki w całej zbiorowości. Tabela ta pokazuje, że najsilniejszy związek istnieje między autorytaryzmem a wykształceniem oraz wiekiem i autorytaryzmem. Osoby niżej wykształcone oraz osoby starsze są bardziej autorytarne.

Tabela 5. Związek autorytaryzmu z cechami społeczno-demograficznymi. Współczynniki r Pearsona

N=1832

	Wykształce- nie wg lat nauki	Miejsce za- mieszkania: wieś - mał- miasto - duże miasto	Wiek wg liczby lat życia	Płeć: męz- czyzna - kobieta	Przynależ- ność par- tyjna o- becnie: nie należy - należy	Związki za- wodowe o- becnie: nie należy - należy	Przynależ- ność do "Solidar- ności" przed 13 XII 1981 r. nie należał - należał
Autory- taryzm	-0,332 ^a	-0,238 ^a	0,297 ^a	0,012	0,044	0,075 ^b	-0,154 ^a

^a Oznacza, że współczynnik jest istotny statystycznie przy $p \leq 0,01$

^b Oznacza, że współczynnik jest istotny statystycznie przy $p \leq 0,05$

Warto zauważyć, że współczynnik korelacji między wykształceniem a autorytaryzmem jest wprawdzie w tabeli 5 najwyższy $-0,332$, jednakże w porównaniu z odpowiednimi współczynnikami korelacji obliczonymi dla innych krajów jest on niższy. R. Christie /1954/ oszacował, że korelacja między liczbą lat nauki a punktacją na skali autorytaryzmu w reprezentacyjnej próbie w wielu krajach waha się w granicach od $-0,50$ do $-0,60$.

Zmniejszenie się siły związku między autorytaryzmem a wykształceniem na przestrzeni sześciu lat /1978-1984/ ilustrują dobrze wartości współczynników korelacji r-Pearsona obliczone w dwu porównywalnych populacjach /pracujący zawodowo poza rolnictwem/. W 1978 r. współczynnik ten równy był $-0,457$, w roku 1984 wynosił zaś $-0,206$.

Tak więc stosunkowo niski współczynnik korelacji między autorytaryzmem a wykształceniem jest innym potwierdzeniem ustalenia o zmniejszeniu się w roku 1984 związku między poziomem wykształcenia i autorytaryzmem - związku, który był w 1978 r. znacznie silniejszy.

Trzecią pod względem siły związku z autorytaryzmem cechą - po wykształceniu i wieku - jest miejsce zamieszkania, a czwartą przynależność do "Solidarności". Osoby zamieszkujące w mieście są mniej autorytarne od mieszkańców wsi, podobnie jak członkowie "Solidarności" są mniej autorytarni od nieczłonków - a więc od osób należących zarówno do innych związków zawodowych /w okresie od września 1980 r. do grudnia 1981 r./, jak i od osób nie należących do żadnego związku zawodowego.

Wydaje się, że warto dłużej zatrzymać się przy przynależności do organizacji społecznych; w ciągu ostatnich pięciu lat stała się ona bowiem bardziej znaczącym wskaźnikiem określonych doświadczeń

1 postaw politycznych ludzi w Polsce.

X
X   X

Zanim przedstawię dalsze wnioski płynące z tabeli 5, odwołam się do innego rodzaju analizy. Posłużę się mianowicie danymi obrazującymi średnie wartości na skali autorytaryzmu w grupie osób należących do "Solidarności", w grupie osób nie należących w ogóle do żadnych związków zawodowych i w grupie członków branżowych związków zawodowych. Tabela 6 pokazuje, że między osobami deklarującymi przynależność do "Solidarności" a członkami branżowych związków zawodowych istnieje widoczna różnica w poziomie autorytaryzmu /odpowiednie średnie wynoszą -0,235 i 0,202/. Ci, którzy w latach 1980-1981. nie należeli do żadnych związków zawodowych, lokują się między wyżej wymienionymi kategoriami /średnia wynosi 0,073/. W grupie nie zrzeszonych jest także ucząca się młodzież, nie pracujący zawodowo, gospodynie domowe, a więc osoby, które z definicji niejako nie mogły należeć do związków zawodowych.

Jednakże wszystkie trzy wybrane zbiorowości mogą się różnić poziomem wykształcenia, a także wieloma innymi cechami, które określają w większym stopniu niż przynależność do byłych związków zawodowych ich poziom autorytaryzmu. Dlatego też tabela 6 zawiera dane mówiące o autorytaryzmie członków "Solidarności", branżowych związków zawodowych i osób nie należących do związków zawodowych z uwzględnieniem podziału według wykształcenia⁷.

⁷ W tabeli 6, a także w następnych /7, 10, 13 oraz I-VI w aneksie/ połączono w jedną kategorię osoby z wykształceniem pomaturalnym /69 osób/, wyższym niepełnym /48 osób/ i wyższym ukończonym /205 osób/. Decyzja o połączeniu osób z wykształceniem pomaturalnym w jedną grupę z osobami o wykształceniu wyższym nastąpiła pod wpływem danych na temat poziomu autorytaryzmu tych grup. Kategoria osób z wykształceniem pomaturalnym ma niski poziom autorytaryzmu /-0,567/, a nawet nieco jeszcze niższy niż osoby z wykształceniem ukończonym wyższym /-0,479/ i nieukończonym wyższym /-0,429/.

Tabela 6. Średnie wartości na skali autorytaryzmu w podziale według przynależności

związkowej /przed 13 grudnia 1981 r./ i według wykształcenia

Kategoria wykształcenia	Należący do "Solidarności" N=582	Należący do związków branżowych N=309	Nie należący do związków zawodowych N=805	Cała badana zbiorowość N=1832
Podstawowe	N=111 0,170	N=83 0,520	N=271 0,567	N=492 0,467
Zasadnicze zawodowe	N=159 -0,140	N=62 0,341	N=162 0,189	N=401 0,085
Średnie /ukończone i nieukończone/	N=201 -0,325	N=114 0,071	N=267 -0,258	N=607 -0,209
Wyższe i pomaturalne	N=111 -0,613	N=50 -0,196	N=105 -0,544	N=322 -0,490
Eta	0,257 $p \leq 0,01$	0,275 $p \leq 0,01$	0,405 $p \leq 0,01$	0,342 $p \leq 0,01$
Średnia wartość na skali autorytaryzmu w poszczególnych grupach wydzielonych ze względu na przynależność związkową	-0,235	0,202	0,073	

Na każdym poziomie wykształcenia osoby należące w latach 1980-1981 do "Solidarności" są znacznie mniej autorytarne aniżeli członkowie branżowych związków zawodowych.

Drugi interesujący wniosek, który nasuwa się patrząc na tabelę 6, można sformułować następująco: na najniższym poziomie wykształcenia członkowie branżowych związków zawodowych niemal nie różnią się od osób nie zrzeszonych, a także od całej kategorii z podstawowym wykształceniem. Natomiast autorytaryzm osób najniżej wykształconych, lecz członków "Solidarności" zmniejsza się bardzo. Rzec można, że przynależność do "Solidarności" spowodowała niezwykle wysoką redukcję autorytaryzmu w kategorii najniżej wykształconych osób, a więc w kategorii, w której zgodnie z poprzednimi ustaleniami powinien on być wysoki.

Natomiast w grupie osób o najwyższym wykształceniu nie obserwujemy znaczącego wpływu przynależności do "Solidarności": Poziom autorytaryzmu osób z wyższym wykształceniem - członków "Solidarności" jest tylko nieco niższy niż osób o tym samym poziomie wykształcenia, nie należących do żadnych związków zawodowych i w sposób nielotny statystycznie niższy niż w całej kategorii z wyższym wykształceniem w badanej populacji. Można więc powiedzieć, że przynależność do "Solidarności" nie jest związana znacząco z autorytaryzmem osób najwyżej wykształconych.

W grupie osób z wyższym wykształceniem olbrzymią rolę odgrywa natomiast przynależność do branżowych związków zawodowych. Średni poziom autorytaryzmu członków branżowych związków zawodowych jest tu niemal trzykrotnie wyższy niż członków "Solidarności" i ok. dwa i pół raza wyższy niż osób nie zrzeszonych, a także całej kategorii z wyższym wykształceniem. Jest on podobny do poziomu autorytaryzmu osób z zasadniczym zawodowym wykształce-

niem - członków "Solidarności".

Ten stosunkowo wyższy autorytaryzm członków byłych zawodowych związków branżowych /szczególnie widoczny w kategorii osób z wykształceniem wyższym, ale także średnim i zasadniczym zawodowym/ charakteryzuje też członków obecnie istniejących związków zawodowych oraz osoby należące do PZPR. Pokazuje to tabela 7.

Tabela 7: Średnie wartości na skali autorytaryzmu wśród członków PZPR, członków nowych związków zawodowych i w całej zbiorowości według wykształcenia

Wykształcenie	Należący do PZPR N=200	Należący do nowych związków zawodowych N=313	Cała badana zbiorowość N=1832
Podstawowe i zasadnicze zawodowe	0,504 N=62	0,407 N=139	0,296 N=893
Średnie /ukończone i nieukończone/	0,025 N=73	-0,058 N=101	-0,209 N=617
Wyższe i pomaturalne	-0,193 N=85	-0,171 N=73	-0,490 N=322
Eta	0,326 $p \leq 0,01$	0,280 $p \leq 0,01$	0,315 $p \leq 0,01$

Ze względu na to, że wśród kategorii najniżej wykształconych jest zbyt mało członków PZPR, w tabeli tej połączono kategorię z wykształceniem podstawowym i wykształceniem zasadniczym zawodowym, tworząc trzy poziomy wykształcenia. Dwa wyższe poziomy wykształcenia są takie same jak w tabeli 6 i mogą służyć do porównania z zawartymi tam danymi.

Średnie wartości na skali autorytaryzmu dla osób należących do nowych związków zawodowych /0,122/ i nie należących /-0,039/ nie różnią zbyt wiele tych dwóch grup od siebie. Podobnie, jak należących do PZPR /0,075/ od bezpartyjnych /-0,032/.

Jednakże tabela 7 pokazuje, że osoby z wykształceniem wyższym należące do PZPR lub do nowych związków zawodowych są znacznie wyżej autorytarne niż cała kategoria o tym samym poziomie wykształcenia. Są one szczególnie autorytarne w porównaniu z byłymi członkami "Solidarności", lecz nie różnią się od członków związków branżowych /tab. 6 i 7/.

Natomiast na niższym poziomie wykształcenia średni poziom autorytaryzmu osób należących do nowych związków zawodowych, a także członków PZPR nie odbiega tak bardzo od średniego poziomu charakteryzującego całą kategorię z podstawowym i zawodowym wykształceniem.

X

X

X

Analiza regresji /tab. 8/, w której uwzględniono te same co w tabeli 5 cechy społeczno-demograficzne jako zmienne niezależne wpływające na autorytaryzm, pokazuje, że wykształcenie ma najsilniejszy wpływ, przy kontroli wpływu wieku i wszystkich pozostałych cech. Na drugim miejscu znajduje się wiek, przy kontroli wykształcenia, miejsca zamieszkania, płci oraz przynależności związkowej /obecnej i przed grudniem 1981 r./ i przynależności partyjnej. Ponadto, każda z tych zmiennych niezależnych, poza płcią, wpływa w sposób istotny na autorytaryzm, przy kontroli pozostałych zmiennych. Wszystkie one wyjaśniają 18,9% wariancji autorytaryzmu.

Analiza regresji potwierdza w zasadzie wnioski płynące z

Tabela 8. Związek autorytaryzmu z cechami społeczno-demograficznymi. Analiza regresji.

Współczynniki regresji beta

N=1816

	Wykształce- nie wg lat nauki	Miejsce za- mieszkania: wieś - ma- łe miasto - duże mia- sto	Wiek wg liczby lat życia	Płeć: mę- czyzna - kobieta	Przynależ- ność par- tyjna obec- nie: nie należy - należy	Związki za- wodowe o- becnie: nie należy - należy	Przynależ- ność do "Solidar- ności" przed 13 grudnia 1981 r. nie należał - należał
Autoryta- ryzm	-0,225 ^a	0,149 ^a	0,210 ^a	0,004	0,065 ^a	0,060 ^b	-0,088 ^a

^a Oznacza, że współczynnik jest istotny statystycznie przy $p \leq 0,01$.

^b Oznacza, że współczynnik jest istotny statystycznie przy $p \leq 0,05$.

analizy opartej na współczynnikach korelacji r Pearsona /tab. 5/. Zgodna jest też z sugestiami płynącymi z tabeli 6 i 7, iż przynależność związkowa /obecna i przeszła/ oraz przynależność partyjna ma wpływ na autorytaryzm /choć przy kontroli innych zmiennych jest on niski/. Ogólnie można więc powiedzieć, że bardziej autorytarne są osoby niżej wykształcone, zamieszkujące na wsi, starsze wiekiem, należące do partii i nowych związków zawodowych, które nie były członkami "Solidarności".

Podkreślmy raz jeszcze szczególną rolę, jaką odegrała przynależność do "Solidarności" dla osób z niskim wykształceniem. Poszerzenie perspektywy poznawczej w tej kategorii osób /w większości złożonej z robotników wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych/ dokonało się pod wpływem doświadczeń wynikających z przyjęcia nowej roli społecznej w niezależnych, samorządnych związkach zawodowych. W wielu pracach poświęconych autorytaryzmowi podkreśla się związek między poziomem autorytaryzmu a tym, co w socjologii fenomenologicznej określa się mianem "role taking" i "role playing" /D. Stewart i T. Hoult, 1959/. Wykonywanie nowej roli, wymagającej współdziałania w podejmowaniu decyzji, dzielenia odpowiedzialności za określone działania - często wymagające odwagi i inicjatywy, poszerzenie zakresu napływających informacji - czemu służyła także intensyfikacja kontaktów międzyludzkich i poszerzenie systemu więzi w ramach organizacji, miało niewątpliwie wpływ na poszerzenie perspektywy poznawczej i zmniejszenie autorytaryzmu osób o niskim poziomie wykształcenia.

7. Zaufanie do przywódców a autorytaryzm

Jedną z podstawowych cech osób o tendencjach autorytarnych jest potrzeba autorytetu. Osoby spełniające funkcje przywódcze

/sformalizowane i nieformalne, w różnych dziedzinach życia/, aby stać się autorytetem, powinny cieszyć się zaufaniem. Zaufanie jest szczególnie ważne wówczas, kiedy przywódca pragnie, aby ludzie dobrowolnie poddali się jego woli, kiedy chce nad nimi panować. Panowanie zaś /Herrschaft/ według rozróżnienia dokonanego przez Webera jest czymś innym niż władza /Macht/. Władza jest szansą urzeczywistnienia wewnątrz jakiegoś stosunku społecznego własnej woli /przywódcy/, także mimo stawianego mu oporu /M. Weber, 1984, s. 142 - przypis S. Kozyr-Kowalski/.

W naszych badaniach pytaliśmy się o zaufanie do różnych osób, które spełniają funkcje przywódcze w dziedzinach życia politycznego, religijnego i kulturalnego. W tym miejscu interesować mnie będzie nie to, jaki procent badanych darzy zaufaniem poszczególne osoby, lecz jedynie związek między stopniem zaufania do określonej osoby a autorytaryzmem "ufających" lub odmawiających zaufania.

Okazuje się, że związek ten występuje jedynie w odniesieniu do osób, które odgrywają rolę w życiu społeczno-politycznym - W. Jaruzelski, M. Rakowski, A. Siwak, J. Dobraczyński, L. Wałęsa, Z. Bujak.

Natomiast przywódcy życia religijnego, o których pytaliśmy - Papież Jan Paweł II i kardynał J. Glemp, zyskali zaufanie osób o różnym poziomie autorytaryzmu. Ten brak związku między poziomem autorytaryzmu badanych a zaufaniem do przywódców Kościoła katolickiego wynika niewątpliwie z faktu, że ponad 80% badanych przyznaje, iż ma do nich zaufanie.

Także A. Wajda, będąc reprezentantem znaczących postaci w naszym życiu kulturalnym, cieszy się zaufaniem większości badanych, zróżnicowanych co do stopnia autorytaryzmu.

W celu pokazania związku między zaufaniem do danej osoby a poziomem autorytaryzmu posłużyliśmy się analizą wariancji, w której zmienną niezależną było zaufanie wyrażone za pomocą czterostopniowej skali /1. zdecydowanie ufam, 2. raczej ufam, 3. raczej nie ufam, 4. zdecydowanie nie ufam/, zmienną zależną zaś poziom autorytaryzmu. Współczynnik stosunku korelacyjnego eta pokazuje zmienność poziomu autorytaryzmu w zależności od stopnia zaufania /lub braku zaufania/ w stosunku do danej osoby. Tabele pokazujące analizę wariancji zawierają ponadto średnie wartości skali autorytaryzmu obliczone dla każdej z czterech zbiorowości, wydzielonych na podstawie stopnia zaufania do poszczególnych osób.

Tabela 9 przedstawia wyniki odpowiednich analiz wariancji, obrazujące zależność między poziomem autorytaryzmu a zaufaniem do przywódców politycznych. Wnioski, które nasuwa ta tabela, są następujące: osoby wyrażające zdecydowane poparcie dla przywódców pełniących kierownicze funkcje w centralnych instytucjach państwowych i organizacjach społeczno-politycznych /PZPR, FRON/ mają zdecydowanie wyższy poziom autorytaryzmu od osób, które nie mają do tych przywódców zaufania. Współczynniki stosunku korelacyjnego eta są tu stosunkowo wysokie, istotne statystycznie przy $p \leq 0,001$. Po drugie, można powiedzieć, że wyrażane przez ludzi zaufanie do gen. Jaruzelskiego lub brak tego zaufania są silniej związane z ich autorytaryzmem niż wyrażenie zaufania w stosunku do trzech pozostałych przywódców państwowo-politycznych. Współczynnik eta jest tu bowiem najwyższy. Po trzecie, najwyższy poziom autorytaryzmu mają osoby, które okazały zdecydowane zaufanie do A. Siwaka, najniższy zaś te, które wyraziły zdecydowany brak zaufania do W. Jaruzelskiego. Można więc z wysokim prawdopodobieństwem powiedzieć, że zdecydowane poparcie dla A. Siwaka oznacza wysoki

Tabela 9. Związek między autorytaryzmem a zaufaniem do przywódców politycznych.
Analizy wariancji

Zasługuje na zaufanie	Średnie wartości na skali autorytaryzmu					
	W. Jaruzelski	M. Rakowski	J. Dobraczyński	A. Siwak	L. Wałęsa	Z. Bujak
Zdecydowanie tak	0,475 N=405	0,555 N=122	0,411 N=138	0,827 N=84	-0,368 N=315	-0,692 N=111
Raczej tak	0,106 N=593	0,289 N=399	0,158 N=412	0,321 N=180	-0,026 N=430	-0,269 N=145
Raczej nie	-0,263 N=272	-0,122 N=390	-0,358 N=238	-0,057 N=236	-0,043 N=332	-0,072 N=332
Zdecydowanie nie	-0,725 N=247	-0,398 N=517	-0,529 N=243	-0,340 N=715	0,231 N=313	0,107 N=536
Współczynnik stosunku ko-relacyjnego eta	0,398	0,321	0,337	0,333	0,199	0,231

Uwaga: Pytanie o zaufanie było sformułowane w następujący sposób: "Prosimy przyjrzeć się poniższej liście i powiedzieć, które z wymienionych na niej osób, Pana/1/ zdaniem, zasługują na zaufanie".

Wszystkie współczynniki eta istotne statystycznie przy $p \leq 0,01$.

autorytaryzm danej osoby. Natomiast zdecydowane cofnięcie wiarygodności W. Jaruzelskiemu oznacza, że osoba ta jest nisko-autorytarna.

Tabela 9 zawiera też dane na temat związku autorytaryzmu i zaufania do przywódców "Solidarności" - L. Wałęsy, przewodniczącego NSZZ "Solidarność" w latach 1980-1981, oraz Z. Bujaka, przewodniczącego TKK NSZZ "Solidarność" w podziemiu od 1982 r. do chwili obecnej. Wyrażenie lub cofnięcie wiarygodności w stosunku do przywódców "Solidarności" nie jest tak silnie związane z autorytaryzmem, jak w stosunku do przywódców partyjno-państwowych, o których była mowa wyżej. Współczynniki stosunku korelacyjnego są tu niższe, lecz także istotne statystycznie / $p \leq 0,01$ /.

Jednakże zależność między autorytaryzmem a zaufaniem do przywódców "Solidarności" jest tu odwrotna niż w odniesieniu do osób zajmujących kierownicze stanowiska w instytucjach i organizacjach partyjno-państwowych. Kategoria osób wyrażająca obecnie zaufanie do L. Wałęsy i Z. Bujaka charakteryzuje się niższym autorytaryzmem aniżeli kategoria osób odmawiających im zaufania. Szczególnie niski poziom autorytaryzmu ma ta kategoria osób, która ufa Z. Bujakowi - przywódcy podziemnej "Solidarności". Poziom ten jest tak niski, jak poziom autorytaryzmu osób odmawiających zaufania W. Jaruzelskiemu.

Trudno jest obecnie ocenić, jaki był związek między autorytaryzmem a zaufaniem do przywódców "Solidarności" wówczas, kiedy zajmowali oni oficjalnie te stanowiska. Dla osób autorytarnych formalna pozycja przywódcy jest dość znaczącym czynnikiem uznawania w nim autorytetu. Utrata formalnego stanowiska przez przywódcę dla osób autorytarnych często oznacza utratę doń zaufania i niechęć do podporządkowania się jego decyzjom. Nie wiemy, jakie

Tabela 10. Zaufanie do W. Jaruzelskiego i L. Wałęsy - rozkład procentowy odpowiedzi wśród osób z niższym i wyższym wykształceniem oraz niżej i wyżej autorytarnych^x

Wykształcenie	Poziom autorytaryzmu	Przywódcy	Poziom zaufania	
			zdecydowanie godny zaufania	zdecydowanie niegodny zaufania
Niskie wykształcenie /podstawowe i zasadnicze zawodowe/	niski autorytaryzm	W. Jaruzelski	13,0	28,4
	/I tercyl/	L. Wałęsa	37,7	8,2
	wysoki autorytaryzm	W. Jaruzelski	36,5	5,5
	/III tercyl/	L. Wałęsa	11,9	21,3
Wysokie wykształcenie /pomaturalne i wyższe/	niski autorytaryzm	W. Jaruzelski	13,0	23,1
	/I tercyl/	L. Wałęsa	17,2	16,6
	wysoki autorytaryzm	W. Jaruzelski	20,0	6,0
	/III tercyl/	L. Wałęsa	8,0	34,0

^x Tabela została sporządzona na podstawie tab. I i II z aneksu.

osoby /jeśli chodzi o poziom autorytaryzmu/ przyciągnęła "Solidarność". Niewątpliwie było wśród jej członków wiele osób o wysokim poziomie autorytaryzmu, ponieważ był to ruch masowy: Robotnicy, którzy należeli do "Solidarności", prawdopodobnie mieli dość wysoki poziom autorytaryzmu /choćby przez fakt niższego wykształcenia/. Pojawienie się nowego, charyzmatycznego, robotniczego przywódcy /wobec skompromitowanych i niewiarogodnych ówczesnych przywódców partyjno-rządowych/, obejmującego prawie uznane, kierownicze stanowisko nowego związku zawodowego, mogło być jednym z wielu powodów atrakcyjności ruchu dla osób wysokoautorytarnych /złożony ten problem omówiłam szerzej w rozprawie habilitacyjnej, w części dotyczącej autorytaryzmu w końcu lat siedemdziesiątych w Polsce/. Jednakże uczestnictwo w nowym ruchu spowodowało obniżenie się poziomu autorytaryzmu szczególnie wśród osób niżej wykształconych /por. także tab. 6/. Można też powiedzieć, że obecnie ci, którzy w dalszym ciągu ufają przywódcom "Solidarności", są mniej autorytarni. Prawdopodobnie część osób wysokoautorytarnych "porzuciło" swego przywódcę, ufa bardziej oficjalnym przywódcom partyjno- państwowym.

Różnice w średnim poziomie autorytaryzmu między tymi, którzy ufali w 1984 r. ówczesnemu szefowi rządu i partii W. Jaruzelskiemu /0,475/, a tymi, którzy ufali byłemu przywódcy "Solidarności" L. Wałęsie /-0,368/ jest znacząca.

Ponieważ autorytaryzm jest szczególnie związany z wykształceniem, to można postawić pytanie, jaki procent osób o tym samym poziomie wykształcenia, lecz o różnym poziomie autorytaryzmu ufa każdej z tych dwu osób⁸. Tabela 10 /zawierająca wiele interesują-

---

⁸ Tabelę 9 sporządzono na podstawie tabel I i II z aneksu, które pokazują zaufanie do W. Jaruzelskiego i do L. Wałęsy wg: 1/ po-

cych szczegółowych informacji/ sugeruje, że zaufanie bądź jego brak, w stosunku do obu przywódców, jest silniej związane z poziomem autorytaryzmu aniżeli z poziomem wykształcenia.

8. Zaufanie do instytucji państwowo-politycznych a autorytaryzm

Powyższa teza znajduje potwierdzenie także wówczas, kiedy poszukiwać będziemy czynników decydujących o zaufaniu do instytucji państwowych lub organizacji ściśle od nich uzależnionych: Tabele III, IV, V i VI z aneksu pokazują, jaki procent osób ma zaufanie /lub nie ma zaufania/ do rządu, PZPR, nowych związków zawodowych i Milicji Obywatelskiej. We wszystkich tych tabelach obserwujemy podobny trend - proporcja osób darzących zaufaniem te instytucje i organizacje spada w każdej kategorii wykształcenia wraz ze spadkiem autorytaryzmu - i odwrotnie: procent osób, które zdecydowanie nie mają doń zaufania, wzrasta wraz ze spadkiem poziomu autorytaryzmu także na wszystkich trzech poziomach wykształcenia. Różnice w proporcji osób mających zdecydowane zaufanie np; do PZPR są niewielkie w różnych grupach wykształcenia przy tym samym poziomie autorytaryzmu!

Ten niewątpliwie znaczący wpływ autorytaryzmu na zaufanie do instytucji państwowych /w porównaniu do wykształcenia/ został

---

c.d. ziomu autorytaryzmu /skalę autorytaryzmu podzielono na trzy części w oparciu o tercyle, otrzymując wysoki, średni i niski poziom autorytaryzmu/ oraz 2/ poziomu wykształcenia /niski - podstawowe i zasadnicze zawodowe; średni - średnie zawodowe i ogólnokształcące ukończone i nieukończone; wysoki - szkoła pomaturalna, wykształcenie wyższe ukończone i nieukończone/; Poziom zaufania wyrażony jest za pomocą czterostopniowej skali: od zdecydowanego zaufania do zdecydowanego braku zaufania. W tabeli 9 dokonano zestawienia tych wyników, które dotyczą wysokiego i niskiego wykształcenia oraz wysokiego i niskiego poziomu autorytaryzmu oraz zdecydowanego zaufania i zdecydowanego braku zaufania do W. Jaruzelskiego i L. Wałęsy. Dane podane są w procentach.

potwierdzony w kontekście innych jeszcze cech społeczno-demograficznych badanych, takich jak wiek, przynależność do "Solidarności" przed 13 grudnia 1981 r., przynależność do PZPR obecnie oraz miejsce zamieszkania /wieś, miasto/. W analizie wzięto pod uwagę stopień zaufania do siedmiu instytucji - Sejmu, PZPR, rządu, wojska, Prokuratury, Milicji Obywatelskiej oraz telewizji. Zaufanie do tych instytucji było wyrażone na czterostopniowej skali. Skalowanie pozwoliło na wykonanie analizy czynnikowej. Wartości ładunków czynnikowych odnoszące się do każdej z tych instytucji są bardzo wysokie /tab. 11/. Można więc powiedzieć,

Tabela 11. Skala zaufania do instytucji państwowo-politycznych /exploratory factor analysis/. Cała próba reprezentacyjna 1984 r. N=1832

Instytucje	Wartości ładunków czynnikowych
Sejm	0,855
PZPR	0,882
Rząd	0,894
Wojsko	0,773
Prokuratura	0,833
MO	0,886
Telewizja	0,813

że istnieje jeden wyraźnie występujący wymiar przenikający te instytucje, tak jak one są postrzegane przez badanych. Ten postrzegany wymiar - łączący tak różne instytucje, jak wojsko czy telewizja - pozwala badanym na budowanie spójnego stosunku do

każdej z nich, wyrażającego się m.in. w zaufaniu.

Współczynniki korelacji między stopniem zaufania do każdej z instytucji są również bardzo wysokie - wszystkie powyżej 0,50. Następnym krokiem badawczym było obliczenie tzw. factor scorów dla każdego badanego, czyli jego indywidualnego udziału w wymiarze - czynniku. Powstała na tej podstawie skala posłużyła do przeprowadzenia analizy regresji, w której zmienną zależną było zaufanie do politycznych instytucji państwowych /telewizja jest wprawdzie instytucją kulturalną, ale jej zależność od jednego partyjno-państwowego centrum, jej propagandowa funkcja i brak innych instytucji o podobnym charakterze podlegających innym ośrodkom i wyrażających inne propagandowe treści pozwala chyba zaliczyć ją także do instytucji polityczno-państwowych/.

Analiza regresji przynosi wynik, który w niezmiernie silny sposób potwierdza tezę o wpływie autorytaryzmu na zaufanie do instytucji państwowo-politycznych /tab. 12/. Współczynnik regresji beta, pokazujący związek między zaufaniem do instytucji polityczno-państwowych a autorytaryzmem wówczas, kiedy się kontroluje wszystkie pozostałe zmienne społeczno-demograficzne /wiek, wykształcenie, przynależność do "Solidarności" przed 13 grudnia 1981 r., obecną przynależność partyjną oraz typ miejscowości, w której się mieszka/, jest bardzo silny, można powiedzieć - zdecydowanie dominujący w porównaniu z wszystkimi innymi czynnikami uwzględnionymi w analizie. Wynosi on 0,469. Autorytaryzm wyjaśnia w 17,3% zmienność zaufania do instytucji polityczno-państwowych. Wpływ wykształcenia przy kontroli autorytaryzmu /i pozostałych zmiennych/ staje się nieistotny statystycznie, współczynnik beta wynosi -0,045.

Analiza regresji pokazała także, że znacząco większe zaufa-

Tabela 12. Wpływ cech społeczno-demograficznych i autorytaryzmu na zaufanie do instytucji państwowo-politycznych /analiza regresji/

	Wiek w liczby lat życia	Wykształcenie wg lat nauki	Przynależność do "Solidarności" przed 13 XII 1981 tak - nie	Przynależność do PZPR obecnie tak - nie	Miejsce zamieszkania wieś - małe miasto - duże miasto	Autorytaryzm wg wartości na skali
Współczynnik regresji beta						
Zaufanie do instytucji państwowo-politycznych	0,027	-0,045	-0,107 ^a	-0,194 ^a	-0,151 ^a	0,469 ^a

^a Oznacza, że współczynnik jest istotny statystycznie przy $p \leq 0,01$.

nie do instytucji polityczno-państwowych mają członkowie PZPR, osoby zamieszkujące na wsi, a nie w mieście, oraz osoby, które nie należały do "Solidarności".

Oprócz wykształcenia także i wiek staje się nieistotny wówczas, kiedy kontroluje się pozostałe zmienne niezależne.

9. Zaufanie i akceptacja działalności "Solidarności" a autorytaryzm

O ile wysoki autorytaryzm jest związany z wyższym zaufaniem do instytucji polityczno-państwowych, o tyle osoby przejawiające zaufanie do podziemnej "Solidarności" mają stosunkowo niski poziom autorytaryzmu. Średnia wartość na skali autorytaryzmu osób, które wyrażają dość zdecydowane zaufanie, wynosi -0,608, a osób, które mają nieco mniejsze zaufanie /raczej ufają/, wynosi -0,503. Podobnie niskim poziomem autorytaryzmu charakteryzuje się kategoria osób, które zdecydowanie zaprzeczają, że przyczyną kryzysu w Polsce były strajki i anarchia w okresie "Solidarności", -0,484 wobec wartości równej 0,393 wśród osób, które się z tym przekonaniem zdecydowanie zgadzają.

Tabela 13 pokazuje, że za obecny kryzys obwiniają "Solidarność" na każdym poziomie wykształcenia znacznie częściej osoby wysokoautorytarne aniżeli niskoautorytarne. Podobnie, nie zgadzają się z twierdzeniem o odpowiedzialności "Solidarności" za kryzys znacznie częściej osoby niskoautorytarne aniżeli wysokoautorytarne na każdym poziomie wykształcenia.

Wysokoautorytarna grupa osób jest także skłonna zaakceptować inne przekonanie - o tym, że "Solidarność" jest głównie odpowiedzialna za konflikty i napięcia, które w konsekwencji doprowadziły do wprowadzenia stanu wojennego /średnia na skali autorytaryz-

Tabela 13. Strajki i anarchia w okresie "Solidarności" - przyczyną naszego kryzysu - rozkład procentowy odpowiedzi w zależności od poziomu wykształcenia i poziomu autorytaryzmu

Poziom wykształcenia	Poziom autorytaryzmu	Skale odpowiedzi				Trudno powiedzieć	Brak danych	N=100%
		zdecydowanie tak	raczej tak	raczej nie	zdecydowanie nie			
Podstawowe i zasadnicze zawodowe	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	6,6	10,9	26,8	37,2	13,7	4,8	183
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	11,1	22,8	24,1	20,2	19,5	2,3	307
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	19,9	32,5	15,9	12,2	15,4	4,1	403
Średnie	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	9,0	16,8	26,6	42,2	5,4	-	256
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	11,9	20,8	30,7	22,3	12,9	1,4	202
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	20,1	19,5	28,3	17,6	10,7	3,8	159
Wyższe i postaturalne	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	5,3	16,0	30,2	41,4	6,5	0,6	169
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	12,6	18,4	25,2	27,2	15,6	1,0	103
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	18,0	22,0	20,0	16,0	18,0	6,0	50

mu tej grupy osób wynosi 0,636/. Osoby, które oskarżają o to wyłącznie władzę, są natomiast niskoautorytarne. Średnia wynosi -0,428. Całe spektrum odpowiedzi oraz odpowiednie średnie na skali autorytaryzmu każdej z grup pokazuje tabela 14:

Tabela 14. Przekonanie o odpowiedzialności za wprowadzenie stanu wojennego /władza - "Solidarność"/ a poziom autorytaryzmu

Kto odpowiada za konflikty i napięcia, które w konsekwencji doprowadziły do stanu wojennego	N	Średnie wartości na skali autorytaryzmu
Wyłącznie władza	281	-0,428
Głównie władza, ale również "Solidarność"	358	-0,314
W jednakowym stopniu władza i "Solidarność"	653	0,078
Głównie "Solidarność", ale i również władza	174	0,193
Wyłącznie "Solidarność"	104	0,636

Wszystkie przedstawione w podrozdziale 7, 8 i 9 dane wskazują, że zarówno instytucje polityczno-państwowe, jak i ich liderzy znajdują poparcie i zaufanie przede wszystkim wśród osób o wysokim poziomie autorytaryzmu. Odwrotnie, zwolennicy przywódców "Solidarności" oraz osoby akceptujące działalność "Solidarności" przed 13 grudnia 1981 r., a także zwolennicy "Solidarności" podziemnej rekrutują się głównie spośród osób o niższym poziomie autorytaryzmu.

10. Autorytaryzm a postulaty demokracji politycznej

To zaufanie do odmiennych instytucji i odmiennych przywódców, tak silnie związane z autorytaryzmem, znajduje swoje przedłużenie w określonych postulatach i opiniach na temat pożądanego kształtu systemu społecznego w Polsce.

Ogólnie można stwierdzić, że osoby o niższym poziomie autorytaryzmu opowiadają się za większą dozą demokracji w życiu społecznym. Badania nasze zawierają bogaty materiał empiryczny dokumentujący tę tezę. Nie jesteśmy w stanie w tym miejscu przedstawić wszystkich wyników badań na temat związku autorytaryzmu z propozycjami poszerzenia demokracji w jej wieloaspektowej postaci. Dlatego odwołamy się jedynie do kilku przykładów. Pierwszy z nich dotyczy zależności funkcjonowania gospodarki od demokracji. Ci, którzy widzą związek między ogólnie rozumianą demokracją a stanem gospodarki, proponują poszerzyć zakres demokratyzacji społeczeństwa. Jest to niezbędny warunek zmiany systemu ekonomicznego w celu zwalczenia kryzysu. Można założyć, że szeroko rozumiana demokratyzacja powinna się przejawiać w życiu gospodarczym w formie samorządności, w większym wpływie kontroli grup pracowniczych w różnych fazach planowania, produkcji i podziału dóbr /tab. VII/.

Inne propozycje demokratycznych zmian idą w kierunku zwiększenia pluralizmu politycznego. Jedną z przesłanek tego pluralizmu jest umożliwienie legalnego funkcjonowania grupom i organizacjom o charakterze opozycyjnym. Osoby, które uważają, że taka zmiana systemu politycznego w Polsce powinna stać się zasadą, na której należy oprzeć organizację życia społecznego w Polsce w latach osiemdziesiątych, mają niski poziom autorytaryzmu /tab. VIII/.

Wyższa forma demokratyzacji powinna też się wyrażać w zagwarantowanych i określonych przez prawo formach protestu społecznego wobec tych decyzji rządu, które nie spotykają się z aprobatą społeczną. Tabela IX pokazuje przykładowo, jaki jest poziom autorytaryzmu osób, które opowiadają się lub są przeciwne demonstracjom ulicznym. Widzimy, że zwolennicy prawa do demonstracji ulicznych są niskoautorytarni /podobnie jak i zwolennicy prawa do innych form protestu - rozlepiania plakatów, strajku lub bojkotu decyzji rządu⁹.

Inne propozycje zmian systemu społecznego przedstawiają osoby o wysokim poziomie autorytaryzmu. Szansę poprawienia funkcjonowania naszej gospodarki widzą oni w umocnieniu systemu monopartyjnego w postaci zwiększenia roli PZPR /tab. X/. Ta pozytywna rola, którą ma odegrać PZPR w wychodzeniu z kryzysu ekonomicznego, widziana jest na tle wielorakich jej funkcji w kreowaniu zmian życia społecznego w Polsce w latach osiemdziesiątych. Osoby o wysokim poziomie autorytaryzmu przypisują jej wiodącą rolę w sprawowaniu władzy w celu wprowadzenia zmian społecznych /tab. XI/. Podkreślić należy, że autorytaryzm łączy się w szczególnie silny sposób z wiarą w wiodącą, doniosłą rolę PZPR, a więc w konkretną partię, mającą określoną historię w dziejach Polski Ludowej. Partia ta symbolizuje wprawdzie w świadomości osób autorytarnych formę monopartyjnego scentralizowanego systemu władzy, lecz nie tylko to, bowiem zwolennicy silnej, scentralizowanej władzy, ale bez kierowniczej roli PZPR, są daleko mniej autorytarni. Ich poziom autorytaryzmu zbliżony jest bardziej do poziomu charakteryzującego zwolenników władzy zdecentralizowanej bez

---

⁹ Pytanie to nie dotyczyło jedynie Polski, lecz wielu krajów;

kierowniczej roli PZPR /tab. XII/:

Wysokoautorytarni są także ci, którzy opowiadają się za zwiększeniem roli wojska i wojskowych w różnych dziedzinach życia społecznego w celu poprawienia jego funkcjonowania. Są oni także zwolernikami używania oddziałów milicji przeciwko demonstracjom ulicznym, a wojska do łamania strajków /tab. XIII i XIV/¹⁰.

Można założyć, że zarówno kategorie osób wysokoautorytarnych, jak i niskoautorytarnych zgodne są co do ogólnych nadrzędnych celów społecznych, które powinny być realizowane w Polsce lat osiemdziesiątych, takich jak poprawa efektywności naszej gospodarki, załagodzenie konfliktów społecznych, usprawnienie funkcjonowania instytucji i zapewnienie praworządności. Jednak odrębne są wizje sposobu wprowadzenia tych zmian. Kategoria osób niskoautorytarnych proponuje poszerzenie wpływu społeczeństwa i rozszerzenie praw różnych grup społecznych - co można nazwać propozycją demokratyzacji. Natomiast kategoria osób wysokoautorytarnych pokłada nadzieję w zwiększeniu monocentrycznej władzy partii określonego typu, którą jest w Polsce PZPR, w podwyższeniu znaczenia i wpływu organizacji militarnych i paramilitarnych dysponujących środkami przymusu wobec osób, które nie zgadzają się z decyzjami władzy:

Można na koniec powiedzieć, że za zaufaniem, którym obdarzają osoby wysokoautorytarne istniejące obecnie w Polsce organizacje i instytucje państwowo-polityczne, stoi silna potrzeba wzmocnienia roli tych instytucji. Tylko stabilne, nie zagrożone w swym funkcjonowaniu instytucje, działające według normatywnego modelu o wyraźnie hierarchicznej strukturze /w którym transmitu-

---

¹⁰ Por. przyp. 9.

Je się polecenia jedynie z góry na dół/, są w stanie dać oparcie i zaspokoić potrzeby osób autorytarnych. Dlatego życzenia tych osób idą w kierunku realizacji takiej właśnie wizji, która być może nie jest według ich oceny w pełni realizowana:

Kategoria osób niskoautorytarnych ma inne potrzeby, pragnie żyć w społeczeństwie o bardziej pluralistycznym systemie władzy, w świecie instytucji opartych na demokratycznych zasadach. Cofa ona zaufanie zarówno do obecnych instytucji i organizacji państwo-politycznych, jak i do ich przywódców. Być może dlatego, że w zbyt dużym stopniu ucieleśniają one tę wizję porządku społecznego, która nie jest spełnieniem ich pragnień:

Czy z powyższego nie wynika, że zarówno kategoria osób wysokoautorytarnych, jak i niskoautorytarnych jest nie usatysfakcjonowana obecnym kształtem systemu społeczno-politycznego w Polsce? Dla jednych jest zbyt autorytarny, dla innych zaś jest nie dość autorytarny:

Komentarz na temat związku autorytaryzmu z poglądami społeczno-politycznymi

Podstawowym problemem "The authoritarian personality", podejmowanym wielokrotnie później w innych badaniach był związek osobowości z wyznawaną przez jednostkę ideologią. Sanford /1973/, jeden z autorów tej klasycznej już książki, dokonał po dwudziestu latach podsumowania trwających ciągle dyskusji oraz zgromadzonych wyników badań nad autorytaryzmem. Zinterpretował też szereg też zawartych w "The authoritarian personality": Pokazuje on, że autorytarny syndrom w ogromnej większości badań traktowany był jako składnik osobowości. Znacznie rzadsze były próby traktowania autorytaryzmu jako wzoru kulturowego, który poprzez proces uczenia przejmowany jest przez jednostkę. Ci, którzy pojmowali autorytaryzm w kategoriach psychologicznych, jako charakterystykę osobowości interpretowali go bądź za pomocą koncepcji psychodynamicznych - jako głęboko osadzone, centralnie umiejscowione cechy jaźni, bądź za pomocą koncepcji poznawczych, a więc - jako element systemu poznawczego, charakterystyczny rys struktur poznawczych w ramach osobowości.

Wyniki naszych badań zarówno prowadzonych w roku 1978, jak i 1984 skłaniają raczej do przyjęcia perspektywy poznawczej niż psychodynamicznej ze względu na dominujący związek autorytaryzmu z poziomem wykształcenia i predyspozycjami intelektualnymi jednostki. W ramach nurtu traktującego autorytaryzm w kategoriach poznawczych M. Rokeach /1960/ dokonał ważnego rozróżnienia, które pozwala ustalić relacje autorytaryzm - poglądy społeczno-polityczne. Całość przekonań jednostki nazywa on "belief - disbelief system": Czyli inaczej mówiąc jest to system przekonań mó-

wiących o tym w co jednostka wierzy i w co nie wierzy, o czym jest przekonana, że istnieje i nie istnieje. Lecz ten "belief - disbelief system" składa się z dwu części: osobistej i ideologicznej. Ideologiczne przekonania jednostki są wzięte od innych ludzi, mają czysto społeczny charakter, funkcjonują bowiem jako zinstytucjonalizowany zespół przekonań, mający swoje wyraźne odniesienie, czy lokalizację poza osobowością jednostki.

M. Rokeach wskazuje także na drugi element "belief - disbelief system", który złożony jest z indywidualnych, osobniczych pre-ideologicznych przekonań. Są one pierwotne w stosunku do przekonań ideologicznych, czy inaczej mówiąc społeczno-politycznych. Kształtują się wcześniej i są silniej wtopione w całą osobowość. Ich treść jest ściśle związana z określoną strukturą systemu poznawczego. Rokeach dokonuje charakterystyki tych struktur budując dwa przeciwstawne ich typy, które określa jako umysł otwarty i umysł zamknięty, czyli dogmatyczny /open and closed mind/. Umysł dogmatyczny jest pewną wersją umysłu autorytarnego. Tak więc przekonania polityczne jednostki, mające swoje wyraźne odniesienie czasoprzestrzenne, pozostają w relacji z autorytaryzmem, który dotyczy znacznie ogólniejszych dyspozycji osobowościowych jednostki.

Istotną cechą autorytaryzmu jest jego złożoność, syndromatyczność. Określone przekonania i tendencje nie występują w sposób wyizolowany. Większość badań wskazuje na silną korelację między poszczególnymi elementami autorytarnego syndromu u osób żyjących w różnych kulturach, aczkolwiek można zaobserwować pewną zmienność w zakresie najbardziej charakterystycznych jego rysów w różnych społeczeństwach. Polska skala autorytaryzmu, zbu-

dowana na podstawie badań z 1978 r., powstała w wyniku zastosowania analizy czynnikowej w stosunku do wielu twierdzeń składających się na skróconą wersję skali F tzw. Californian F-scale, ułożonej przez Srole'a /1956/ i na indeks posłuszeństwa wobec autorytetu, opartego na pomysle L. Pearlin'a /1962/. Analiza czynnikowa pokazała, że tylko 8 z nich ma ładunki czynnikowe dostatecznie wysokie, ażeby włączyć je do skali. Charakterystyczną cechą tej skali, jak już o tym pisałam, jest znaczna liczba przekonań na temat różnego rodzaju autorytetów. Lecz akceptacja każdego z tych stwierdzeń jest silnie związana /korelacja istotna statystycznie, $p \leq 0,001$ / z takimi wskaźnikami autorytaryzmu, jak: "Na świecie istnieją dwa rodzaje ludzie słabi i mocni" /warto dodać, że ze stwierdzeniem tym zgodziło się 61,7% badanych/; "Więzienie to za mało dla przestępców seksualnych, powinni oni podlegać również karom cielesnym" /57,2% badanych zaakceptowało to przekonanie/; "Ludzie, którzy podważają utarte sposoby działania, zwykle sprawiają kłopot" /51,2%/; "Młodym ludziom nie powinno się pozwalać czytać tych książek, które wywołują w ich głowach zamęt i zamieszanie" /37,7%/ . Dane te dotyczą populacji badanej w 1978 r. - pracujących mężczyzn poza rolnictwem. Można przypuścić, że procenty byłyby jeszcze wyższe, jeżeliby włączyć inne kategorie społeczne.

Wysoka korelacja między poszczególnymi elementami skali /ale także całą skalą/ a powyższymi przekonaniami świadczy o tym, że to, co nazwać można profilem polskiego autorytaryzmu /na podstawie utworzonej skali/, jest osadzone w szerszym systemie autorytarnego myślenia. Stwierdzenia wymienione wyżej, jak i te, które znajdują się w tabeli 1 niniejszego rozdziału, były wielokrotnie testowane i nie są dobrane przypadkowo. W wielu badaniach

wykazały swoją wskaźnikową moc w stosunku do autorytarnego syndromu:

W tym miejscu warto nadmienić, że przytoczone wyżej cztery przekonania weszły w skład amerykańskiej skali autorytaryzmu razem z pięcioma innymi, które są wspólne dla polskiej i amerykańskiej skali. /Notabene amerykańska skala nie zawiera w sobie m.in. stwierdzenia ani o posłuszeństwie wobec zwierzchników, ani o szacunku wobec władzy/.

Wówczas jednak, kiedy w oparciu o dane pochodzące z badań polskich zbuduje się skalę autorytaryzmu na podstawie indeksu wskaźników amerykańskiej skali autorytaryzmu, to związek z innymi cechami badanych w badanej polskiej populacji przedstawia się tak samo jak związek tych cech ze skalą autorytaryzmu charakterystyczną dla Polski /Słomczyński, Kohn, 1985/. Można bowiem z dużym prawdopodobieństwem założyć, że jednostka odwołująca się do autorytetów będzie również szukała oparcia w kodeksach moralnych i w ściśle określonych zasadach oraz że wykaże silną identyfikację z grupą własną i niechęć do grup obcych, jak również postrzegać będzie społeczne relacje jako wyraźnie hierarchiczne, podporządkowania i dominacji:

Jednym z istotnych rysów autorytaryzmu, szczególnie widocznym w Polsce, jest silne przekonanie o respektowaniu władzy i połączona z nim potrzeba podporządkowania się władzy. Ponadto w wielu badaniach stwierdzono, że jednostka, która ma taką dyspozycję osobowościową, nie opiera swojego respektu w stosunku do tych, którzy sprawują władzę, na wyważonej realistycznej ocenie. Ma ona raczej przesadną, emocjonalną potrzebę podporządkowania się. I s t o t a t e j d y s p o z y c j i polega na tym, że jednostka jest zorientowana na zewnętrzny autorytet, a nie na

podejmowanie własnych decyzji i odpowiedzialność za swoje działania, kierowane przez jej świadomość. Chce się podporządkować, zamiast szukać oparcia w sobie. Związek między osobowościową cechą a poglądami politycznymi czy ogólniej ideologią jednostki polegać tu będzie na wskazaniu określonego typu władzy lub określonych osób, które wg wyobrażeń jednostki obdarzone są cechami zapewniającymi jej oparcie.

Na koniec warto jeszcze dodać, że przeprowadziliśmy analizę, w której każde twierdzenie, a właściwie stopień jego akceptacji ze skali autorytaryzmu został skorelowany ze skalą postaw politycznych /omówienie tej skali znajduje się w artykule K. Jasiewicza/. Okazało się, że jedno ze stwierdzeń "Zawsze powinno się okazywać szacunek tym, którzy sprawują władzę" jest znacznie silniej skorelowane ze skalą postaw politycznych, która to skala dotyczyła stosunku do określonej władzy - tu i teraz.

Zachodzi podejrzenie, że badani zgadzający się z tym stwierdzeniem wyrazili przede wszystkim stosunek do tej właśnie władzy. Wyłączyłam więc ze skali autorytaryzmu powyższe stwierdzenie i sprawdziłam, czy związek między postawami politycznymi a autorytaryzmem uległ zmianie. Okazało się, że zmiany były bardzo niewielkie. Skala autorytaryzmu bez tego wyraźnie politycznego wskaźnika "działała" tak samo. Autorytaryzm pozostaje bowiem w związku z poglądami i postawami dotyczącymi określonego systemu politycznego i nie jest z nim tożsamy.

Literatura cytowana

T. Adorno, E. Frenkel-Brunswik, D. Levinson, N. Sanford: The Authoritarian Personality. New York 1950 Harper.

- R. Christie: *Authoritarianism Re-examined*. W: R. Christie and M. Jahoda /red./: *Studies in Scope and Method of "The Authoritarian Personality"*. Glencoe Ill. 1954 The Free Press.
- H. Gabennesch: *Authoritarianism as World View: "American Journal of Sociology"*, 1972, nr 77:
- K. Janicka, J. Koralewicz-Zębik, K.M. Słomczyński: *Wymiary sytuacji pracy i ich psychologiczne konsekwencje*. W: W. Wesołowski, E. Wnuk-Lipiński /red./: *Projekty badawcze*. Warszawa 1978 IFIS PAN:
- A. Kępiński: *Lek*. Warszawa 1977 PZWL.
- J. Koralewicz-Zębik: *Autorytaryzm, lęk, konformizm: Analiza struktury społecznej*. 1985a. IFIS PAN./*Maszynopis rozprawy habili-tacyjnej*/:
- J. Koralewicz-Zębik: *Obraz społeczeństwa a poczucie dyskomfortu psychicznego*. W: E. Wnuk-Lipiński /red./: *Nierówność w świadomości społecznej. Raport z badań*. 1985b. IFIS PAN /*maszynopis*/:
- J. Koralewicz-Zębik: *Autorytaryzm, lęk, konformizm. Robotnicy i inteligencja końca lat siedemdziesiątych w Polsce*. "Przegląd Socjologiczny", Vol. XXXV, 1985c.
- J. Miller, K.M. Słomczyński, R.J. Schoenberg: *Assessing Comparability of Measurement in Crossnational Research: Authoritarian Conservatism in Different Sociocultural Settings*. "Social Psychology Quarterly", 1981, nr 41:
- Nierówność w świadomości społecznej. Raport z badania: Nierówności społeczne, poczucie więzi, wiara w siebie*. Red. E. Wnuk-Lipiński. 1985. IFIS PAN /*maszynopis*/:
- Polacy 80. Praca zbiorowa. Warszawa 1981 IFIS PAN:
- Polacy 81. Praca zbiorowa. Warszawa 1982 IFIS PAN:

- M. Rokeach: The open and closed mind. New York 1960, Basic Books.
- N. Sanford: Authoritarian Personality in Contemporary Perspective. W: J.N. Knutson /red./: Handbook of Political Psychology. San Francisco-Washington-London 1973 Jossey-Bess Publishers.
- K.M. Słomczyński, M. Kohn: Sytuacja pracy i jej psychologiczne konsekwencje. Polsko-amerykańskie analizy porównawcze. Warszawa 1985 /maszynopis/.
- K.M. Słomczyński, J. Miller, M.L. Kohn: Stratification, Work and Values: a Polish - United States Comparison. "American Sociological Review", 1981, nr 46.
- Spółeczna klasyfikacja zawodów. Opr. M. Pohoski i K.M. Słomczyński. Warszawa 1978 wyd. IPIS PAN.
- D. Stewart and T. Hout: A Social-Psychological Theory of the Authoritarian Personality. "American Journal of Sociology", 1959, nr 65.
- M. Weber: Szkice z socjologii religii. Wstęp, przypisy, redakcja naukowa S. Kozyr-Kowalski. Warszawa 1984 KiW.

Tabela I. Zaufanie do Lecha Wałęsy - rozkład procentowy odpowiedzi w zależności od poziomu wykształcenia i poziomu autorytaryzmu.

Poziom wykształcenia	Poziom autorytaryzmu	Skala zaufania				Trudno powiedzieć	Nie wiem, kto to jest	Brak danych	N=100%
		zdecydowanie tak	raczej tak	raczej nie	zdecydowanie nie				
Podstawowe i zasadnicze zawodowe	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	37,7	24,0	12,6	8,2	16,9	-	0,6	183
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	16,6	26,7	17,9	10,4	27,4	0,7	0,3	307
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	11,9	21,6	18,9	23,3	25,1	1,0	0,2	403
Średnie	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	21,9	23,8	16,4	16,4	21,1	-	0,4	256
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	14,4	19,8	16,3	15,3	34,2	-	-	202
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	15,2	22,6	20,1	23,3	18,9	1,3	0,6	159
Wyższe i ponaduczelniane	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	17,2	23,1	25,4	16,6	17,9	-	-	169
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	7,8	28,2	17,5	24,5	22,2	-	-	103
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	8,0	22,0	20,0	34,0	16,0	-	-	50

Tabela II. Zaufanie do Wojciecha Jaruzelskiego - rozkład procentowy odpowiedzi w zależności od poziomu wykształcenia i poziomu autorytaryzmu

Poziom wykształcenia	Poziom autorytaryzmu	Skala zaufania				Trudno powiedzieć	Nie wiem, kto to jest	Brak danych	N=100%
		zdecydowanie tak	raczej tak	raczej nie	zdecydowanie nie				
Podstawowe i zasadnicze zawodowe	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	13,1	21,9	19,1	28,4	16,0	0,6	-	183
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	23,1	33,6	19,5	8,5	14,7	0,6	-	307
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	36,5	34,5	8,4	5,5	14,9	0,2	-	403
Średnie	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	9,8	27,3	16,4	24,6	21,1	0,4	0,4	256
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	17,3	37,1	15,3	9,9	20,4	-	-	202
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	35,8	30,8	10,1	7,5	15,8	-	-	159
Wyższe i ponadnaturalne	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	13,0	28,4	22,5	23,1	13,0	-	-	169
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	13,6	44,7	10,7	9,7	20,3	1,0	-	103
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	20,0	44,0	10,0	6,0	20,0	γ	-	50

Tabela III. Zaufanie do rządu - rozkład procentowy odpowiedzi w zależności od poziomu
 wykształcenia i poziomu autorytaryzmu

Poziom wykształcenia	Poziom autorytaryzmu	Skala zaufania				Trudno powiedzieć	Brak danych	N=100%
		zdecydowanie tak	raczej tak	raczej nie	zdecydowanie nie			
Podstawowe i zawodowe	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	8,2	31,1	23,5	24,0	12,6	0,6	183
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	16,9	42,0	17,9	5,9	16,6	0,7	307
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	35,2	36,2	14,1	2,5	11,4	0,6	403
Średnie	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	7,8	23,0	30,5	19,9	18,4	0,4	256
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	14,9	31,7	22,8	5,0	24,3	1,3	202
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	29,6	37,1	17,0	3,1	13,2	-	159
Wyższe i postmaturalne	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	6,5	23,1	33,7	20,7	16,0	-	169
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	6,8	40,8	21,4	11,7	17,5	1,8	103
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	24,0	38,0	12,0	12,0	14,0	-	50

Tabela IV. Zaufanie do PZPR - rozkład procentowy odpowiedzi w zależności od poziomu
 wykształcenia i poziomu autorytaryzmu

Poziom wykształcenia	Poziom autorytaryzmu	Skala zaufania				Trudno powiedzieć	Brak danych	N= 100%
		zdecydowanie tak	raczej tak	raczej nie	zdecydowanie nie			
Podstawowe i zasadnicze zawodowe	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	5,5	16,4	21,3	42,1	14,7	-	183
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	10,4	24,4	25,4	15,0	24,4	0,4	307
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	28,0	26,8	17,4	8,7	19,1	-	403
Średnie	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	5,9	16,4	29,3	34,0	14,4	-	256
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	14,4	20,3	24,3	13,4	27,6	-	202
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	23,9	25,8	18,2	10,1	20,8	1,2	159
Wyższe i postmaturalne	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	4,7	17,2	26,0	42,0	9,5	0,6	169
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	10,7	30,1	23,3	16,5	18,4	1,0	103
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	22,0	32,0	14,0	16,0	16,0	-	50

Tabela V. Zaufanie do nowych związków zawodowych - rozkład procentowy odpowiedzi w zależności od poziomu wykształcenia i poziomu autorytaryzmu

Poziom wykształcenia	Poziom autorytaryzmu	Skala zaufania				Trudno powiedzieć	Brak danych	N=100%
		zdecydowanie tak	raczej tak	raczej nie	zdecydowanie nie			
Podstawowe i zasadnicze zawodowe	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	3,3	9,3	16,9	35,0	35,5	-	183
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	6,2	16,3	17,6	15,6	44,3	-	307
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	16,9	17,1	11,7	10,2	43,9	0,2	403
Średnie	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	3,5	13,7	23,0	28,9	30,9	-	256
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	8,4	16,8	21,8	11,9	39,6	1,5	202
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	11,9	17,0	18,9	14,5	37,1	0,6	159
Wyższe i postmaturalne	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	4,7	9,5	27,2	27,2	31,4	-	169
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	4,9	18,4	12,6	18,4	44,7	1,0	103
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	12,0	22,0	6,0	18,0	42,0	-	50

Tabela VI. Zaufanie do Milicji Obywatelskiej - rozkład procentowy odpowiedzi w zależności od poziomu wykształcenia i poziomu autorytaryzmu

Poziom wykształcenia	Poziom autorytaryzmu	Skala zaufania				Trudno powiedzieć	Brak danych	N=100%
		zdecydowanie tak	raczej tak	raczej nie	zdecydowanie nie			
Podstawowe i zasadnicze zawodowe	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	5,5	11,5	20,2	47,0	15,8	-	183
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	6,5	27,0	25,7	19,2	21,6	-	307
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	21,8	32,3	17,6	11,7	16,4	0,2	403
Średnie	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	2,7	15,6	22,7	45,3	13,7	-	256
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	7,9	21,3	21,3	22,3	26,7	0,5	202
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	20,8	27,0	11,9	20,1	19,6	0,6	159
Wyższe i postmaturalne	niski poziom autorytaryzmu /I tercyl/	3,6	12,4	21,9	47,9	14,2	-	169
	średni poziom autorytaryzmu /II tercyl/	4,9	22,3	21,4	21,4	29,0	1,0	103
	wysoki poziom autorytaryzmu /III tercyl/	16,0	30,0	18,0	18,0	18,0	-	50

Tabela VII. Poglądy na temat związku gospodarki z demokracją
a poziom autorytaryzmu

Treść poglądów ^a	N=1397=100%	Srednia wartość na skali autorytaryzmu
Aby poprawić polską gospodarkę, trzeba najpierw dać ludziom więcej demokracji	541	-0,350
Nie stać nas na demokrację, ponieważ musimy wychodzić z kryzysu	242	0,269
Stan naszej gospodarki nie zależy od tego, czy jest w kraju demokracja, czy też jej nie ma	572	0,006
Mam inne zdanie	42	-0,527

Eta = 0,238 $p \leq 0,01$

^a Pytanie o wyżej wymienione poglądy brzmiało: "Ludzie w Polsce mają różne zdania na temat wpływu polityki na stan naszej gospodarki. Z którym z podanych niżej poglądów zgadza się Pan/i/ najbardziej?" /proszę wybrać jedną odpowiedź/.

Tabela VIII. Umożliwienie legalnego działania grupom i organizacjom o charakterze opozycyjnym a poziom autorytaryzmu

Stopień akceptacji działania grup opozycyjnych ^a	N=1445=100%	Srednia wartość na skali autorytaryzmu
Zdecydowanie należy umożliwić działanie	371	-0,459
Raczej należy umożliwić działanie	359	-0,118
Raczej nie należy umożliwić działania	315	0,176
Zdecydowanie nie należy umożliwić działania	400	0,257

Eta = 0,284 $p \leq 0,01$

^a Pytanie brzmiało: "Wiele ostatnio dyskutuje się o zmianach w zarządzaniu gospodarką i w życiu społeczno-politycznym kraju. Poniżej przedstawiamy Panu/i/ listę rozmaitych zasad, na których oprzeć można organizację życia w Polsce lat 80-tych. Chcemy zapytać, w jakim stopniu zgadza się Pan/i/ z poniższymi zasadami?". Umożliwienie legalnego działania grupom i organizacjom o charakterze opozycyjnym było jedną z 10 proponowanych zasad.

Tabela IX. Akceptacja prawa do akcji protestacyjnych w postaci demonstracji ulicznych a poziom autorytaryzmu

Stopień akceptacji prawa do demonstracji ulicznych ^a	N=1659=100%	Srednia wartość na skali autorytaryzmu
Obywatele powinni zdecydowanie mieć takie prawo	389	-0,577
Obywatele raczej powinni mieć takie prawo	420	-0,213
Obywatele raczej nie powinni mieć takiego prawa	490	0,180
Obywatele zdecydowanie nie powinni mieć takiego prawa	360	0,485

Eta = 0,382 $p \leq 0,01$

^a Pytanie brzmiało: "Nie tylko w Polsce zdarzały się strajki i niepokoje społeczne. W różnych krajach ludzie w różny sposób protestują przeciw temu, z czym się nie zgadzają. Poniżej są wymienione różne akcje protestacyjne stosowane w świecie. Czy Pana/i/ zdaniem obywatele powinni mieć prawo stosować akcje takie jak:". Lista obejmowała 7 różnych akcji.

Tabela X. Propozycja zwiększenia roli PZPR w kierowaniu gospodarką a poziom autorytaryzmu

Stopień akceptacji zwiększenia roli PZPR w celu poprawienia funkcjonowania gospodarki ^a	N=1464=100%	Średnia wartość na skali autorytaryzmu
Zdecydowanie należy zwiększyć rolę PZPR	148	0,660
Raczej należy zwiększyć rolę PZPR	242	0,428
Raczej nie należy zwiększać roli PZPR	502	0,050
Zdecydowanie nie należy zwiększać roli PZPR	572	-0,564

Eta = 0,432 $p \leq 0,01$

^a Pytanie brzmiało: "Istnieją różne poglądy na temat uzdrowienia naszej gospodarki. W jakim stopniu zgadza się Pan/i/ lub odrzuca poniższe poglądy. Czy Pan/i/ zdaniem, aby poprawić funkcjonowanie gospodarki należy:". Przedstawiono badanym 8 propozycji, m.in. zwiększenia roli PZPR.

Tabela XI. Propozycja umocnienia roli partii w sprawowaniu władzy a poziom autorytaryzmu

Stopień akceptacji umocnienia roli partii w sprawowaniu władzy ^a	N=1429=100%	Średnia wartość na skali autorytaryzmu
Zdecydowanie należy umocnić rolę partii	204	0,673
Raczej należy umocnić rolę partii	313	0,332
Raczej nie należy umacniać roli partii	472	-0,084
Zdecydowanie nie należy umacniać roli partii	440	-0,657

Eta = 0,453 $p \leq 0,01$

^a Treść pytania podano pod tab. VIII.

Tabela XII. Poglądy na temat potrzeby centralizacji władzy i roli PZPR a poziom autorytaryzmu

Treść poglądów	N=1385=100%	Srednia wartość na skali autorytaryzmu
W Polsce w tej chwili potrzebna jest silna scentralizowana władza polityczna z kierowniczą rolą PZPR	332	0,445
W Polsce potrzebna jest teraz władza silna i scentralizowana, ale bez kierowniczej roli PZPR	343	-0,261
W Polsce potrzebna jest w tej chwili władza zdecentralizowana, ale przy zachowaniu kierowniczej roli PZPR	158	0,075
W Polsce potrzebna jest władza zdecentralizowana bez kierowniczej roli PZPR, oparta na udziale różnych sił społecznych	552	-0,302

Eta = 0,305   p ≤ 0,01

Tabela XIII. Propozycja zwiększenia roli wojska i wojskowych w różnych dziedzinach życia społecznego

Stopień akceptacji zwiększenia roli wojska i wojskowych w życiu społecznym ^a	N=1574=100%	Srednia wartość na skali autorytaryzmu
Zdecydowanie należy zwiększyć rolę wojska i wojskowych	147	0,577
Raczej należy zwiększyć rolę wojska i wojskowych	267	0,443
Raczej nie należy zwiększać roli wojska i wojskowych	527	0,035
Zdecydowanie nie należy zwiększać roli wojska i wojskowych	633	-0,460

Eta = 0,373   p ≤ 0,01

^a Treść pytania podano pod tab. VIII.

Tabela XIV. Propozycja podejmowania akcji przeciw protestującej ludności

Stożeń poparcia dla użycia milicji lub policji przeciw demonstracjom ulicznym ^a	N=1641=100%	Średnia wartość na skali autoritaryzmu	Stożeń poparcia dla użycia wojska do złamania strajków ^a	N=1654=100%	Średnia wartość na skali autoritaryzmu
Zdecydowanie popieram	104	0,518	Zdecydowanie popieram	83	0,826
Raczej popieram	250	0,403	Raczej popieram	123	0,572
Raczej nie popieram	492	0,060	Raczej nie popieram	371	0,133
Zdecydowanie nie popieram	795	-0,294	Zdecydowanie nie popieram	1077	-0,232

Eta = 0,286 $p \leq 0,01$

Eta = 0,306 $p \leq 0,01$

^a Pytanie brzmiało: "A teraz proszę, aby Pan/i/ rozważył/a/ pewne rodzaje akcji, jakie rządy i władze czasem podejmują przeciw protestującej ludności. Proszę powiedzieć, które z nich Pan/i/ popiera, a których Pan/i/ nie popiera?".

Polacy '84 : dynamika konfliktu i konsensusu : raport z badań. Cz. 1, Społeczne wymiary kryzysu i konfliktu. Red.: W.Adamski, K.Jasiewicz, A.Rychard. Warszawa 1986